

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาผลของศิลปะบำบัดต่อความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตัวเองของเด็กที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ ที่อยู่ในความดูแลของมูลนิธิแห่งหนึ่ง ในจังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1. การล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น
 - 1.1 ความหมายของการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น
 - 1.2 รูปแบบการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น
 - 1.3 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถูกล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น
 - 1.4 ผลกระทบของการล่วงละเมิดทางเพศต่อเด็กวัยรุ่น
2. แนวคิดเกี่ยวกับความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กวัยรุ่น
 - 2.1 ความหมายความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กวัยรุ่น
 - 2.2 องค์ประกอบของความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กวัยรุ่น
 - 2.3 พัฒนาการของความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กวัยรุ่น
 - 2.4 ปัจจัยที่มีผลต่อความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กวัยรุ่น
 - 2.5 การประเมินความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กวัยรุ่น
 - 2.6 วิธีการส่งเสริมความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กวัยรุ่น
3. แนวคิดเกี่ยวกับศิลปะบำบัดในการช่วยเหลือเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ
 - 3.1 ความหมายของศิลปะบำบัด
 - 3.2 ขั้นตอนและกระบวนการศิลปะบำบัด
 - 3.3 ศิลปะบำบัดและความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ

การล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น

การล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่นถือเป็นการกระทำที่ฝ่าฝืนต่อจารีตประเพณีหรือกฎหมายที่มีบัญญัติไว้ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความชัดเจนและเข้าใจถึงลักษณะ ของการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น ในการศึกษาครั้งนี้ จึงได้แบ่งการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น ออกเป็น ความหมายของการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น และรูปแบบการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ความหมายของการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น

ความหมายของการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่นนั้น จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่า มีการให้ความหมายการล่วงละเมิดทางเพศในเด็ก ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลาย ความหมาย ดังนี้

องค์การอนามัยโลก (World Health Organization [WHO], 1999) ได้ให้ความหมายการล่วงละเมิดทางเพศในเด็ก หมายถึง การกระทำทางเพศต่อเด็ก โดยที่เด็กไม่ได้ยินยอมหรือสมัครใจ อาจเกิดจากเด็กไม่สามารถบอกปฏิเสธการกระทำได้ หรือเด็กไม่มีวุฒิภาวะและกำลังในการปฏิเสธการกระทำ โดยการกระทำเป็นการฝ่าฝืนกฎหมายและข้อห้ามของสังคม ซึ่งเป็นการกระทำทางเพศที่เกิดขึ้นระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่หรือระหว่างเด็กที่มีอายุมากกว่ากับเด็กที่มีอายุน้อยกว่า เป็นบุคคลที่มีความแตกต่างของอายุและพัฒนาการ เป็นการกระทำทางเพศที่มีวัตถุประสงค์เพื่อตอบสนองความรู้สึกทางเพศหรือความพึงพอใจตามความต้องการของบุคคลนั้น เด็กอาจเสมือนมีส่วนร่วมด้วยเพราะไม่สามารถควบคุมสิ่งที่เกิดขึ้น หรืออาจถูกบังคับให้ร่วม มีพฤติกรรมทางเพศที่ผิดกฎหมาย เช่น การหาประโยชน์จากเด็กในการค้าโสเภณี หรือกระทำสิ่งผิดกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวกับทางเพศ เช่น การใช้เด็กในการประกอบสื่อลามก

ฟิงเกลฮอร์และคอร์บิน (Finkelhor & Korbin อ้างใน เบญจพร ปัญญาฯ, 2543) กล่าวว่า การล่วงละเมิดทางเพศในเด็ก หมายถึง การกระทำใดๆ ต่อเด็ก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เด็กเป็นเครื่องมือตอบสนองความต้องการทางเพศของผู้ใหญ่ โดยที่เด็กยังไม่เติบโตมีวุฒิภาวะเพียงพอที่จะเข้าใจการกระทำเหล่านั้น หรือตกลงยินยอมและการกระทำนั้น อาจเกิดขึ้นโดยใช้กำลัง บังคับข่มขู่ ชักชวนให้สิ่งตอบแทน

โคเฮนและแมนนารีโอ (Cohen & Mannario, 1993) ได้ให้ความหมายของการล่วงละเมิดทางเพศในเด็ก หมายถึง การกระทำใดๆ ต่อเด็ก โดยมีวัตถุประสงค์ให้เด็กตอบสนองความต้องการทาง

เพศ ทั้งในกรณีที่เด็กยินยอมเพราะไม่เข้าใจการกระทำนั้น หรือไม่มีวุฒิภาวะทางกาย จิตใจ และ สังคม หรือการกระทำนั้นอาจเกิดขึ้นโดยใช้กำลังข่มขู่ บังคับ หรือหลอกล่อชักชวนด้วยสิ่งตอบแทน ก็ได้ การกระทำดังกล่าวครอบคลุมตั้งแต่การแตะต้องสัมผัสร่างกายเพื่อตอบสนองความต้องการ ทางเพศของผู้กระทำจนถึงขั้นการข่มขืนกระทำชำเรา

โมลเยล คาร์เตอร์และฟาจิน (Mulryan, Cathers, & Fagin, 2004) ให้ความหมายไว้ว่า ผู้ใหญ่ใช้เด็กเพื่อตอบสนองความต้องการทางเพศ อาจจะแตะต้องหรือไม่แตะต้องร่างกาย การล่วงละเมิดทางเพศในเด็กประกอบด้วย การกระทำทางเพศหลากหลายรูปแบบรวมทั้งการพุดจา ลวนลามทางเพศกับเด็ก การใช้เด็กในการทำภาพยนตร์อนาจาร หรือการให้เด็กดูการกระทำอนาจาร หรือรูปภาพอนาจาร การกระทำทางร่างกาย ได้แก่ การทำอรัลเช็กต์ การกระทำกับอวัยวะส่วนอื่น การมีเพศสัมพันธ์กับเด็กหรือการกระทำทางเพศในรูปแบบอื่นๆ

จะเห็นได้ว่า การล่วงละเมิดทางเพศในเด็ก หมายถึงการกระทำทางเพศต่อเด็ก ที่รวม ตั้งแต่การสัมผัสร่างกาย จนถึงขั้นการข่มขืนกระทำชำเรา เป็นกระทำที่เกิดขึ้น โดยการใช้อำนาจข่มขู่ บังคับ หลอกล่อหรือชักชวนด้วยสิ่งตอบแทน โดยผู้กระทำอาจเป็นบุคคลภายในครอบครัว หรือ บุคคลอื่นที่ไม่ได้อยู่ในครอบครัวเดียวกัน และเมื่อจะให้ความหมายของการล่วงละเมิดทางเพศในเด็ก วัยรุ่นนั้น ก็จะสามารภให้ความหมายในทิศทางเดียวกัน และมีอายุของวัยรุ่น ซึ่งองค์การอนามัยโลก กำหนดไว้ว่าจะมีอายุระหว่าง 13-18 ปี (WHO, 1999)

ดังนั้นการศึกษานี้ การล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น หมายถึง การกระทำทางเพศ ต่อเด็กวัยรุ่นที่มีอายุระหว่าง 13-18 ปี ที่รวมตั้งแต่การสัมผัสร่างกาย จนถึงขั้นการข่มขืนกระทำชำเรา เป็นกระทำที่เกิดขึ้น โดยการใช้อำนาจข่มขู่ บังคับ หลอกล่อหรือชักชวนด้วยสิ่งตอบแทน โดยผู้กระทำอาจเป็นบุคคลภายในครอบครัว หรือบุคคลอื่นที่ไม่ได้อยู่ในครอบครัวเดียวกัน

รูปแบบการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น พบว่ามีการแบ่งรูปแบบการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กออกเป็น 2 ลักษณะ (Hobbs, Honk, & Wynne, 1999) ดังนี้

1. การล่วงละเมิดทางเพศในเด็ก ตามลักษณะของสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น ได้แก่

1.1 การล่วงละเมิดทางเพศที่เกิดขึ้นในครอบครัว (intrafamilial abuse) เป็นการล่วงละเมิดทางเพศที่เกิดขึ้นภายในครอบครัว เกิดขึ้นทั้งในครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย อาจจะ

เป็นครอบครัวที่พ่อกาอาศัยรวมกันของเพื่อน หรือบุคคลที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมที่รู้จักกับครอบครัว การล่วงละเมิดทางเพศอาจเกิดในบุตรบุญธรรมหรือครอบครัวที่ทำหน้าที่เลี้ยงดูด้วย นอกจากนี้หากผู้กระทำผิดเป็นญาติมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด เช่น แม่กับลูกชายหรือพ่อกับลูกสาว จะเรียกความสัมพันธ์แบบนี้ว่า ความสัมพันธ์ทางสายโลหิต (incest)

1.2 การล่วงละเมิดทางเพศที่เกิดจากบุคคลนอกครอบครัว (extrafamilial abuse) เป็นการล่วงละเมิดทางเพศโดยผู้ใหญ่ บ่อยครั้งจะพบว่าผู้ที่กระทำการล่วงละเมิดทางเพศจะรู้จักคุ้นเคยกับเด็ก เช่น เพื่อนบ้าน เพื่อนของบุคคลในครอบครัว หรือบิดามารดาของเพื่อนในโรงเรียน

1.3 การล่วงละเมิดทางเพศที่เกี่ยวกับพิธีกรรม (ritualistic abuse) เกิดขึ้นทั้งภายในครอบครัวหรือภายนอกครอบครัว บ่อยครั้งพบว่ามี การล่วงละเมิดทางร่างกายร่วมกับการล่วงละเมิดทางจิตสังคม การล่วงละเมิดทางเพศรูปแบบนี้มีความสอดคล้องกับกิจกรรมที่เป็นประเพณี ตามความเชื่อ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ กิจกรรมจะมีการใช้ภาษาที่เฉพาะ ใช้การจินตนาการและสัญลักษณ์ เป็นการกระทำที่มีรูปแบบชัดเจนเป็นแบบแผน

1.4 การล่วงละเมิดทางเพศในสถาบันหรือสถานศึกษา (institutional abuse) เป็นการล่วงละเมิดทางเพศอาจเกิดขึ้นในโรงเรียน ที่พักของเด็ก หรือสถานรับเลี้ยงเด็กกลางวัน รวมทั้งอาจเกิดในค่ายพักแรมวันหยุด ตัวอย่างเช่น กลุ่มลูกเสือ และกลุ่มอื่นๆ

1.5 การล่วงละเมิดทางเพศที่กระทำโดยบุคคลที่ไม่รู้จัก (street or stranger abuse) เป็นการล่วงละเมิดทางเพศกับเด็ก โดยเป็นบุคคลที่เด็กไม่รู้จัก ซึ่งอาจกระทำในที่สาธารณะหรือลักพาเด็กไปเพื่อทำการล่วงละเมิดทางเพศ

2. การล่วงละเมิดทางเพศในเด็ก ซึ่งแบ่งตามความรุนแรงและผลของการกระทำที่เกิดขึ้น ได้แก่

2.1 กรณีไม่รุนแรงหรือการกระทำทางเพศที่ไม่มีการสัมผัสร่างกาย ได้แก่ การเปลือยกาย ให้เด็กดูอวัยวะเพศ แอบดูเด็กอาบน้ำ พุดสวนลาม พุดส่องแงส่องง่าม โทรศัพทลามก หรือการให้เด็กดูภาพลามกวีดีโอลามก เพื่อกระตุ้นอารมณ์ทางเพศต่อเด็ก

2.2 กรณีที่รุนแรง เป็นการกระทำทางเพศที่มีการสัมผัสร่างกายเด็ก แบ่งเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

2.2.1 การกระทำทางเพศที่ยังไม่ถึงขั้นล่วงล้ำเข้าไปในอวัยวะเพศเด็ก เช่น การลูบคลำอวัยวะเพศหรือร่างกายด้วยมือหรือปากเพื่อกระตุ้นอารมณ์ทางเพศต่อเด็ก การให้เด็กจับคลำอวัยวะเพศหรือสำเร็จความใคร่ให้ผู้กระทำ เป็นต้น

2.2.2 การกระทำทางเพศนี้มีการล่วงล้ำเข้าไปในอวัยวะเพศหรือทางทวารหนักของเด็ก ตัวอย่าง เช่น การข่มขืนกระทำชำเราหรือกระทำอนาจารทางทวารหนัก เป็นต้น ซึ่งบางกรณีอาจมีการทำร้ายร่างกายเด็กร่วมด้วย

การล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่นน่าจะมีรูปแบบเช่นเดียวกับรูปแบบการล่วงละเมิดในเด็ก ซึ่งสามารถจำแนกตามลักษณะของสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น และแบ่งตามความรุนแรงและการกระทำที่เกิดขึ้น ซึ่งเด็กวัยรุ่นเป็นกลุ่มเสี่ยงต่อการถูกล่วงละเมิดทางเพศในรูปแบบต่างๆได้ง่าย เนื่องจากเป็นช่วงวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดภายในตนเอง และการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมรอบข้าง

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถูกล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น

เด็กวัยรุ่น เป็นช่วงชีวิตระหว่างวัยเด็กกับผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญยิ่ง เพราะมีการเปลี่ยนแปลงอันซับซ้อนและสับสนร่วมกันหลายด้านในระบบต่างๆ ของร่างกาย รวมทั้งระบบเพศ ด้านจิตใจ อารมณ์ สังคม สติปัญญา และจริยธรรม เด็กวัยรุ่นแบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ 1) เด็กวัยรุ่นตอนต้น (early adolescence) อายุ 10-13 ปี 2) เด็กวัยรุ่นตอนกลาง (middle adolescence) อายุ 14-16 ปี และเด็กวัยรุ่นตอนปลาย (late adolescence) อายุ 17-19 ปี (กรมสุขภาพจิต, 2544) การศึกษาครั้งนี้แบ่งเด็กวัยรุ่นหญิงเป็น 3 ระยะ คือ เด็กวัยรุ่นตอนต้นอายุ 13-15 ปี เด็กวัยรุ่นตอนกลางอายุ 15-18 ปี และเด็กวัยรุ่นตอนปลายอายุ 18-21 ปี ตามการแบ่งของสุชา จันทรเฒ (สุชา จันทรเฒ, 2540) โดยกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ จะเป็นเด็กวัยรุ่นตอนต้นจนถึงเด็กวัยรุ่นตอนกลางอายุช่วง 13-18 ปี ซึ่งเป็นวัยที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบหลักของอัตมโนทัศน์แห่งตน และเป็นช่วงวัยที่อาจมีความสับสนในตนเองจากปัจจัยต่างๆ ่อให้เกิดผลกระทบต่ออัตมโนทัศน์แห่งตน นำไปสู่การพัฒนาความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองได้

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เด็กวัยรุ่นเป็นช่วงวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงของพัฒนาการด้านต่างๆ เกิดภายในตนเอง และต้องพยายามปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมรอบข้าง ทำให้สิ่งเหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยที่จะนำไปสู่การถูกล่วงละเมิดทางเพศในวัยรุ่นได้

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถูกล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่ามีผู้อธิบายถึงปัจจัยที่มีผลต่อการถูกล่วงละเมิดทางเพศเองเด็กวัยรุ่นหญิงไว้หลายปัจจัย ดังนี้

1. ตัวเด็กวัยรุ่นเอง จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า การที่วัยรุ่นมีการเปลี่ยนแปลงตามพัฒนาการเข้าสู่ระยะวัยรุ่นจะมีผลต่อการถูกล่วงละเมิดทางเพศ ซึ่งอธิบายได้ ดังนี้

1.1 พัฒนาการด้านร่างกาย เด็กวัยรุ่นมีการเปลี่ยนแปลงของฮอร์โมนเกี่ยวกับการเจริญเติบโต ทำให้ร่างกายของเด็กวัยรุ่นมีเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเด็กวัยรุ่นเพศหญิงจะมีรูปร่างขยายใหญ่ขึ้น เช่น สะโพกผายออก ทรวงอกขยายขนาดใหญ่ขึ้น เป็นต้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่วัยสืบพันธุ์ โดยเห็นได้ชัดเจนจากการที่วัยรุ่นเริ่มมีประจำเดือน (สุชา จันทรเอน, 2540; Steinberg, 1999) ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่วัยสาวนี้ ทำให้เกิดการดึงดูดความสนใจจากต่างเพศ นำไปสู่การถูกล่วงละเมิดทางเพศได้ (Qazi, 1995)

1.2 พัฒนาการทางด้านอารมณ์ เนื่องจากช่วงวัยนี้ยังมีการปรับตัวให้เข้ากับเพื่อน โดยเฉพาะเพื่อนต่างเพศ และตัวเด็กวัยรุ่นก็มีความรู้สึกที่เกิดจากการกระตุ้นทางเพศอันเกิดมาจากการผลิตฮอร์โมนที่มีอำนาจต่อการกระตุ้นอารมณ์ทางเพศของตน ทำให้เด็กวัยรุ่นมีอารมณ์ทางเพศที่สูงขึ้นได้ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงต่างๆ สร้างความรู้สึกวิตกกังวล ทำให้มีเด็กวัยรุ่นมีอารมณ์ผันผวน (Rew, 2002; Steinberg, 1999) ลักษณะของอารมณ์ที่เห็นได้ชัดเจน คือ อารมณ์รัก ชอบ โกรธ หลง โหด สับสน และหงุดหงิด เป็นต้น (พนม เกตุมานและวินัดดา ปิยะศิลป์, 2534) จากอารมณ์ที่ผันผวนง่ายและพัฒนาการทางอารมณ์ของวัยรุ่นยังไม่สามารถควบคุมตนเองได้ดี อาจทำให้เด็กวัยรุ่นถูกชักจูงนำไปสู่การถูกล่วงละเมิดทางเพศได้ง่าย (กระทรวงสาธารณสุข, 2544)

1.3 พัฒนาการทางสังคม เด็กวัยรุ่นเป็นวัยที่มีสังคมกว้างขึ้น เด็กวัยรุ่นใช้เวลาอยู่กับครอบครัวน้อยลง มีความคิดเป็นของตนเอง ต้องการเป็นอิสระ ต้องการเป็นที่ยอมรับของกลุ่มเพื่อน มีการปรับตัวเพื่อให้เข้ากับเพื่อน ทั้งเพื่อนเพศเดียวกันและเพื่อนต่างเพศ (กรมสุขภาพจิต, 2544) และจากการเปลี่ยนแปลงของฮอร์โมนทางเพศ วัยรุ่นจะมีความรู้สึกสนใจเพศตรงข้าม สร้างความสนิทสนมกับเพศตรงข้ามและเริ่มจับกันเป็นคู่ (สุชา จันทรเอน, 2540) นัดพบไปเที่ยวด้วยกัน นำไปสู่ความสัมพันธ์เป็นคู่รัก มีการถูกเนื้อต้องตัว ทำให้เด็กวัยรุ่นถูกชักจูงนำไปสู่การถูกล่วงละเมิดทางเพศจากคู่รักได้ง่าย (แสงอัมพา บำรุงธรรม, 2543)

1.4 พัฒนาการทางด้านสติปัญญา เด็กวัยรุ่นมีพัฒนาการด้านนี้อย่างรวดเร็วในเด็กวัยรุ่นตอนต้น และเจริญสูงสุดเมื่ออายุ 16 ปี และจะลดลง หลังจากอายุ 19-20 ปี (สุชา จันทรเอน, 2540) ช่วงวัยนี้เริ่มมีการเปรียบเทียบตนเองกับเพื่อน เริ่มเรียนรู้ที่จะปรับตนเองให้เข้ากับผู้อื่น (Rew, 2002; Steinberg, 1999) โดยเฉพาะกับเพื่อนต่างเพศ เริ่มมีคู่รัก แต่วัยรุ่นไม่สามารถควบคุมสติ และขาดการยับยั้งชั่งใจ จึงอาจถูกชักจูงนำไปสู่การถูกล่วงละเมิดทางเพศ (กระทรวงสาธารณสุข, 2544)

1.5 พัฒนาการทางเพศ จากการเปลี่ยนแปลงของฮอร์โมนเพศ ทำให้รูปร่างเปลี่ยนแปลงเข้าสู่วัยสาว เริ่มมีรอบเดือน เด็กวัยรุ่นจะเริ่มสนใจเรื่องเพศโดยการหาข้อมูลจากเพื่อน โรงเรียน และครอบครัว เมื่อเข้าสู่วัยรุ่นตอนต้นจะเกิดการเจริญเข้าสู่วุฒิภาวะ เด็กวัยรุ่นจะอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับร่างกายของตนเปรียบเทียบกับกลุ่มเพื่อน เมื่อเข้าสู่วัยเด็กวัยรุ่นตอนกลาง พัฒนาการทางกายเข้าสู่วุฒิภาวะอย่างสมบูรณ์ เด็กวัยรุ่นจะมีพลังงานทางเพศสูง เริ่มมีการสำเร็จความใคร่ด้วยตนเอง พฤติกรรมทางเพศมักเกิดจากการอยากลอง มีการสัมผัสกอดจูบ แต่ปฏิเสธผลที่ตามมาจากพฤติกรรมทางเพศ (Neinstrin & Anderson, 1996) จากการที่วัยรุ่นมีคู่อริ แสดงพฤติกรรม การล่วงเกินทางเพศต่อคู่อริ อาจนำไปสู่การชักจูงที่ก่อให้เกิดการถูกล่วงละเมิดทางเพศได้ (สุทธิลักษณ์ ตั้งกุลบริบูรณ์ และคณะ, 2541)

ตามที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าปัจจัยจากตัวเด็กวัยรุ่น ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของ พัฒนาการทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา และทางเพศ โดยเฉพาะในเด็กวัยรุ่นตอนต้น และตอนกลางซึ่งมีพัฒนาการทางเพศ เริ่มมีการพัฒนาความสัมพันธ์กับเพื่อนต่างเพศ แต่เนื่องจาก พัฒนาการทางด้านอารมณ์ยังไม่สมบูรณ์ เมื่ออยู่ในกลุ่มเพื่อน คู่อริ ในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม อาจถูกชักจูง หรือล่อลวงให้ถูกล่วงละเมิดทางเพศได้ง่าย

2. สภาพแวดล้อม เป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้เกิดการถูกล่วงละเมิดทางเพศ หากเด็กวัยรุ่น อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่เหมาะสมมีโอกาสถูกล่วงละเมิดได้เพิ่มขึ้น ได้แก่

2.1 กลุ่มเพื่อนและคู่อริ เด็กวัยรุ่นที่มีคู่อริมีโอกาสถูกชักจูงให้มีเพศสัมพันธ์หรือ ถูกล่วงละเมิดทางเพศได้ง่าย หากอยู่ในสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย เช่น การอยู่ จามลำพังกับคู่อริหรือเพื่อนต่างเพศในที่ร โหฐาน การแสดงความรักกับคู่อริหรือเพื่อนต่างเพศ การไปเที่ยวสถานบันเทิง การไปเที่ยวค้างคืนกับเพื่อนต่างเพศโดยไม่มีผู้ใหญ่ไปด้วย (เสาวรส วัฏศล, 2543)

2.2 การเห็นแบบอย่างในสังคม จากการเห็นเพื่อนมีเพศสัมพันธ์กับคู่อริ การยอมรับ ว่าเป็นการมีเพศสัมพันธ์ก่อนแต่งงาน เพื่อตอบสนองแรงกระตุ้นจากความต้องการทางกาย และใจ นำไปสู่การถูกชักจูงให้เกิดการมีเพศสัมพันธ์หรือถูกล่วงละเมิดทางเพศได้ (ระพีพรรณ ุฒกาพันธ์พงษ์, 2540)

2.3 สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการถูกล่วงละเมิดทางเพศ ได้แก่ การอยู่ใกล้ สถานบันเทิง หรือการเข้าถึงของสถานบันเทิง ซึ่งเด็กวัยนี้จะเป็นเด็กนักเรียนในระดับ ัธยมศึกษา อาชีวศึกษา หรืออุดมศึกษา ซึ่งอาศัยอยู่ในหอพักหรือบ้านพักในเมือง อยู่ใกล้สถาน ัรกิจ เด็กวัยรุ่นจะมีอิสระเต็มที่ ไม่มีผู้ใหญ่ควบคุมเหมือนอยู่ในครอบครัว และเนื่องจากเด็ก ักรุ่นเป็นวัยที่อยากรู้อยากเห็น อยากทดลอง ทำให้เด็กวัยรุ่นเข้าไปในสถานบันเทิง เกิดการมั่ว

สุข ตัมสุรา เสพยาเสพติด ทำให้ไม่สามารถควบคุมสติได้ นำไปสู่การถูกล่วงละเมิดทางเพศได้ (จันทร์ทิศา พุทธยานานนท์, 2537)

สรุปได้ว่าปัจจัยที่มีผลต่อการถูกล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่นมีอยู่มากมาย ซึ่งมีทั้งปัจจัยที่เกิดจากตัวของเด็กวัยรุ่นเอง และจากสิ่งแวดล้อม และเนื่องจากเด็กวัยรุ่นเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงของพัฒนาการด้านต่างๆ ทั้งในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กวัยรุ่นตอนต้นและตอนกลางซึ่งมีพัฒนาการทางเพศ เริ่มมีการพัฒนาความสัมพันธ์กับเพื่อนต่างเพศ แต่เนื่องจากพัฒนาการทางด้านอารมณ์ยังไม่สมบูรณ์ เมื่ออยู่ในกลุ่มเพื่อน คู่รัก ในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม อาจถูกชักจูง หรือล่อลวงให้ถูกล่วงละเมิดทางเพศได้

ผลกระทบของการล่วงละเมิดทางเพศต่อเด็กวัยรุ่น

การล่วงละเมิดทางเพศต่อเด็กวัยรุ่นก่อให้เกิดผลกระทบที่รุนแรงและยาวนานต่อเด็กวัยรุ่นทั้งครอบครัว สังคม และตัวเด็กวัยรุ่นเอง ซึ่งอธิบายได้ ดังนี้

ผลกระทบต่อครอบครัวและสังคม

การล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น ส่งผลกระทบต่อครอบครัวและสังคมของผู้ที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศเป็นอย่างมาก ซึ่งจากการศึกษาของ วชิรี อੰนาคและอัมพร เบญจพลพิทักษ์ (2544) ซึ่งศึกษาผลกระทบต่อครอบครัวและกลไกการปรับตัว พบว่าผลกระทบต่อครอบครัวและสังคมที่รุนแรงที่สุด คือ ด้านอารมณ์และจิตใจของบุคคลในครอบครัวของผู้ที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ ซึ่งมีความรู้สึกโกรธแค้น เกลียด วิตกกังวล หวาดกลัว เสรีา สิ้นหวัง สงสารและรู้สึกผิดจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยใช้กลไกในการจัดการกับความรู้สึกโดยหลีกเลี่ยงที่จะพูดคุยถึงเรื่องที่เกิดขึ้น ทั้งกับสมาชิกในครอบครัวและกับบุคคลภายนอก ปัญหาการล่วงละเมิดทางเพศยังทำให้พฤติกรรมการแสดงออกของสมาชิกในครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป เด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศมักจะขาดทักษะในการเข้าสังคม มีความยากลำบากในการสร้างสัมพันธภาพกับบุคคลแยกตัวออกจากสังคมและเพื่อน เด็กวัยรุ่นจะขาดเรียนบ่อยและมีปัญหาทางการเรียน เด็กวัยรุ่นมักมีพฤติกรรมที่ก้าวร้าวกับบิดามารดาและต่อต้านสังคม (Finkelhor & Browne, 1986) การล่วงละเมิดทางเพศนอกจากจะส่งผลกระทบต่ออารมณ์และความรู้สึกของสมาชิกในครอบครัวแล้วยังส่งผลกระทบต่อด้านอื่นๆ อาทิเช่น ปัญหาด้านเศรษฐกิจเนื่องจากบางครอบครัวต้องย้ายถิ่นฐานจากภูมิลำเนาเดิมเนื่องจากความอับอายในปัญหาและต้องประกอบอาชีพใหม่ ปัญหาด้านสัมพันธภาพใน

ครอบครัว การใช้ความรุนแรง ปัญหาการหย่าร้าง ตลอดจนถึงปัญหาการเจ็บป่วยทางจิตของสมาชิกครอบครัว (อุมาพร ตรังคสมบัติ, 2536) นอกจากนี้บางครอบครัวที่มีการล่วงละเมิดจากบุคคลภายนอก อาจมีการคุกคามต่อชีวิตเด็กและครอบครัวด้วย (เบญจพร ปัญญาฯ, 2543)

ผลกระทบทางร่างกาย

การล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่นก่อให้เกิดผลกระทบทางร่างกาย เช่น มีอาการปวดท้อง เกิดบาดแผลและเลือดออกบริเวณอวัยวะเพศของเพศหญิงหรือทวารหนัก และอาจเกิดการตั้งครรภ์ที่ไม่พึงประสงค์ภายหลัง (Finkelhor & Korbin อ้างใน เบญจพร ปัญญาฯ, 2543) นอกจากนี้ยังพบว่า เด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศบางราย เกิดการติดเชื้อทางระบบทางเดินปัสสาวะ และโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ (Krugman, 1990) เช่น ซิฟิลิส หนองใน การอักเสบในอุ้งเชิงกราน โรคตับอักเสบ และโรคเอดส์ เป็นต้น (อุมาพร ตรังคสมบัติ, 2536) จากการศึกษาเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศที่เข้ามารับการรักษาในโรงพยาบาล พบว่า 1 ใน 3 ของเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศติดโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ (Jaudes & Morris, 1990)

ผลกระทบทางจิตใจ

การล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่นก่อให้เกิดผลกระทบทางจิตใจและก่อให้เกิดอาการเจ็บปวด ความทุกข์ทรมานทางจิตใจ (psychic trauma) (Finkelhor & Browne, 1986; Hobbs, Hanks & Wynne, 1999) ดังนี้

1. ภาวะตั้งเครียดภายหลังการได้รับอันตราย (post traumatic stress disorders) (PTSD)

ซึ่งมีลักษณะอาการ การเห็นภาพของการถูกล่วงละเมิดทางเพศซ้ำๆ (flashback) มีพฤติกรรมถอนตัวออกจากสถานการณ์หรือสังคม ซึ่งจะแสดงออกโดยการขาดความรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ แสดงท่าทีห่างเหินกับบุคคลอื่น แยกตัว และมองสิ่งรอบตัวด้วยสายตาที่เย็นชา เด็กวัยรุ่นมีอาการวิตกกังวล หวาดกลัว ตื่นตัวมากผิดปกติ นอนไม่หลับ ผื่นร้าย โดยอาจฝันซ้ำๆ เกี่ยวกับเรื่องการถูกล่วงละเมิด หรือฝันว่าตนเองถูกลงโทษจากการกระทำนั้น อาการต่างๆ เหล่านี้จะนำไปสู่ความรู้สึกผิด และรู้สึกการสูญเสียความทรงจำชั่วขณะ รู้สึกว่างเปล่า รู้สึกสูญเสีย และหงุดหงิดง่าย (ไพรัตน์ พฤษชาติคุณากร, 2544; Beitchmam, Zucker, Hood, deCosta & Akman, 1991) นอกจากนี้ยังพบว่า เด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศมีภาวะซึมเศร้า ซึ่งเกิดจากการถูกทรยศจากบุคคลที่ตนไว้วางใจ มีความรู้สึกไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ก่อให้เกิดเป็นตรรกะลบ มีความรู้สึกอับอาย มองภาพลักษณ์ตนเองในทางลบ (Finkelhor & Browne, 1986)

2. ความกลัวและความวิตกกังวล (fear and anxiety)

ภายหลังเหตุการณ์การถูกล่วงละเมิดทางเพศ เด็กวัยรุ่นจะเกิดความรู้สึกกลัวจากการถูกข่มขู่และความเจ็บปวดจากการล่วงละเมิดทางเพศ เด็กวัยรุ่นจะมีอาการฝันร้าย แสดงอาการหวาดผวาและหวาดกลัว โดยไม่ทราบสาเหตุ เรียกว่าเป็นปฏิกิริยาความกลัวต่อเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่ฝังใจในอดีตที่ทำให้หวาดกลัวและเจ็บปวด (traumatophobia) (Rado อ้างในมัทนีนีบุรณเขตต์, 2532) เด็กวัยรุ่นจะมีอาการกลัวการอยู่ห้องคนเดียว กลัวคนแปลกหน้าโดยเฉพาะผู้ชาย

3. อาการซึมเศร้า และมีพฤติกรรมฆ่าตัวตาย (depression and suicide)

อาการซึมเศร้าเป็นอาการที่พบได้บ่อยในเด็กวัยรุ่นที่มีประวัติถูกล่วงละเมิดทางเพศ และมีหลายรายมาโรงพยาบาลฝ่ายจิตด้วยโรคซึมเศร้าที่มีอาการทางจิต (Major Depression with Psychotic Features) อารมณ์เศร้าจะมีส่วนสัมพันธ์กับความโกรธ โดยเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ มักจะแสดงความรู้สึกหมกหมองทางและสิ้นหวัง เด็กวัยรุ่นมักจะรู้สึกโกรธผู้กระทำ หรือสมาชิกในครอบครัว และจากการศึกษาโดยประเมินภาวะซึมเศร้า พบว่าเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ มีความรู้สึกอ่อนแอ หนี้อายและวิตกกังวลอย่างมากเกี่ยวกับอนาคตตนเอง และผลการศึกษายังพบว่าเด็กวัยรุ่นที่มีภาวะซึมเศร้าจะมีความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองต่ำ โดยเด็กจะมีความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองต่ำที่สุดเกี่ยวกับภาพลักษณ์ของตนเอง และสัมพันธ์ภาพกับเพื่อน (Monck et al, 1993) นอกจากนี้ยังพบว่าเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศมีความสัมพันธ์ต่อพฤติกรรมฆ่าตัวตาย (Molnar, Berkman & Buka, 2001)

4. พฤติกรรมทางเพศผิดปกติ (traumatic sexualization)

การที่เด็กวัยรุ่นถูกกระชอนทางเพศก่อนวัยอันสมควรและการที่ผู้ใหญ่มีพฤติกรรมให้รางวัลต่อเด็กเมื่อเด็กตอบสนองทางเพศ ทำให้เด็กเรียนรู้ที่จะใช้พฤติกรรมทางเพศเป็นเครื่องมือเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ตนเองต้องการ สิ่งนี้จะทำให้เด็กวัยรุ่นมีพฤติกรรมทางเพศก่อนวัย มีความสับสนในเอกลักษณ์ทางเพศและมีพฤติกรรมทางเพศที่ผิดปกติ

5. ภาวะไร้พลัง (powerlessness)

เด็กวัยรุ่นรู้สึกว่าไม่สามารถช่วยตนเองได้ ไม่สามารถควบคุมสถานการณ์รอบตัวได้ อาจเกิดจากการถูกข่มขู่และถูกทำร้ายร่างกาย ซึ่งจะนำไปสู่ความกลัวและความวิตกกังวล

6. ตราบาป (stigmatization)

เด็กวัยรุ่นจะมีความรู้สึกที่ตนเอง มีมลทินจากการถูกล่วงละเมิดทางเพศ เป็นสิ่งของหรือร่างกายที่ชำรุดแล้ว (Damaged Goods Syndrome) แตกต่างไปจากเด็กวัยรุ่นคนอื่น โดยเฉพาะเด็กวัยรุ่นมีการบาดเจ็บของอวัยวะเพศหรือมีโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ เด็กวัยรุ่นจะกลัวว่าจะเกิดความพิการอย่างถาวรกับร่างกายตน กลัวว่าตนจะไม่สามารถมีความสัมพันธ์ทางเพศแบบปกติ กลัวการแต่งงาน และกลัวการตั้งครรภ์และการมีบุตร บางครั้งเด็กวัยรุ่นถูกกล่าวหาว่า

จากครอบครัว เด็กวัยรุ่นจะใช้วิธีการโทษตนเอง สิ่งเหล่านี้นำไปสู่ความอับอาย ความรู้สึกผิด ซึ่งจะมีผลต่อการมองภาพลักษณ์ของตนเองไปในทางลบ รู้สึกว่าตนเองไร้ค่า

7. การถูกทรยศ (betrayal)

เด็กวัยรุ่นรู้สึกว่าตนเองถูกทรยศหักหลัง โดยเฉพาะเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศจากคนในครอบครัว เพราะถูกใช้เป็นเครื่องมือบำบัดความต้องการทางเพศของบุคคลที่ตนเองไว้วางใจ เด็กจะรู้สึกโกรธมารดา เนื่องจากไม่สามารถปกป้องตนเองจากการถูกทำร้าย และเด็กวัยรุ่นจะมีความรู้สึกนั้นมากขึ้นหากมารดาปฏิเสธที่จะรับรู้เหตุการณ์ คำนิหรือกล่าวโทษว่าเด็กเป็นต้นเหตุ สิ่งเหล่านี้จะทำให้เด็กวัยรุ่นมีอารมณ์รุนแรง เกิดความรู้สึกไม่วางใจและไม่เป็นมิตรกับผู้อื่นได้

8. ไม่สามารถพัฒนาความไว้วางใจพื้นฐาน (basic trust)

เด็กวัยรุ่นถูกล่วงละเมิดทางเพศจะมีปัญหาพัฒนาการทางจิตใจ เช่น การพัฒนาความไว้วางใจพื้นฐาน (basic trust) เกิดจากการที่เด็กวัยรุ่นรู้สึกว่าตนเองถูกทรยศหักหลังจากผู้ใหญ่ โดยเฉพาะบุคคลที่เด็กไว้วางใจมากที่สุด เช่น บิดา หรือญาติสนิท ในขณะที่มารดาปฏิบัติไม่รับรู้ต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และไม่สามารถปกป้องเด็กวัยรุ่นการถูกล่วงละเมิดทางเพศได้ เมื่อเด็กวัยรุ่นเติบโตเป็นผู้ใหญ่จะกลายเป็นคนที่ไม่ไว้วางใจผู้อื่นและไม่มีความเป็นมิตร

9. ความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองต่ำ (Low self esteem)

เด็กวัยรุ่นเป็นช่วงวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม ซึ่งเป็นผลมาจากพัฒนาการตามวัยของด้านต่างๆ และพัฒนาการที่มีความสำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงวัยรุ่น คือ การพัฒนาภาพลักษณ์แห่งตน (Erikson, 1968) การพัฒนาภาพลักษณ์แห่งตน เริ่มจากการเข้าใจในตนเอง ซึ่งเริ่มตั้งแต่วัยเด็ก ประสบการณ์ที่ได้รับตั้งแต่วัยเด็ก จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของบุคลิกภาพที่สมบูรณ์ของบุคคล เกี่ยวกับความรู้สึกเกี่ยวกับตนเอง ความเชื่อ ความสามารถ ความเป็นส่วนตัว และการควบคุมตนเอง ทั้งนี้เด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิด จะเกิดการบาดเจ็บที่ทำให้เกิดการสับสนไม่แน่ใจในตนเอง ในช่วงเด็กวัยรุ่นนี้ร่องรอยจากการบาดเจ็บจะนำไปสู่ปัญหาในการพัฒนาภาพลักษณ์แห่งตนได้ (Rew, 2002) เด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศมีความรู้สึกว่าตนเองเป็นสิ่งของที่ชำรุดแล้ว (Damaged Goods Syndrome) จากการที่เด็กวัยรุ่นจะรู้สึกว่าร่างกายของตนถูกทำลายหรือมีการเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งปฏิกิริยาจากบุคคลในสังคมที่ห้อมล้อมตัวเด็ก แสดงการปฏิเสธไม่ยอมรับและทำให้เด็กวัยรุ่นเกิดความรู้สึกอายและรู้สึกผิด ทำให้เด็กวัยรุ่นมองภาพลักษณ์ตนเองไปในทางลบ เป็นผลให้เกิดความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองลดลง (Finkelhor & Browne, 1986) ความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองลดลงในเด็กที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของเด็กในหลายด้าน ซึ่งเด็กเหล่านี้จะ

แสดงออกโดยการไม่ยอมไปโรงเรียน ขาดสมาธิ รวมทั้งการดูแลสุขภาพร่างกายของตนเอง (เบญจพร ปัญญาฯ, 2542)

จะเห็นว่าได้ว่าการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่นก่อให้เกิดผลกระทบต่อทั้งทางร่างกาย จิตใจ ก่อให้เกิดบาดแผลทางจิตใจ ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาการที่เกิดขึ้นในช่วงวัยนี้ โดยเฉพาะความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง ก่อให้เกิดปัญหาทางอารมณ์และพฤติกรรมต่างๆ ตามมา โดยผลจะเกิดขึ้นหลังเหตุการณ์การล่วงละเมิดทางเพศและหากไม่ได้รับการช่วยเหลือ ผลจะคงอยู่หรืออาจทวีความรุนแรงในวัยผู้ใหญ่ ทำให้เป็นบุคคลที่มีปัญหาสุขภาพจิตและไม่สามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีความสุข

แนวคิดความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กวัยรุ่น

ความหมาย

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับความหมายของความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองได้มีผู้ให้ความหมายของความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองไว้หลากหลายความหมาย ดังนี้

ธีระ ชัยยุทธบรรจง (2542) ให้ความหมายความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองไว้ว่า เป็นความรู้สึกที่บุคคลมีต่อตนเองในทางที่ดี มีความเข้าใจตนเอง ยอมรับตนเอง มีอำนาจในการควบคุมตนเอง มีความรู้สึกรู้สึกว่าตนเองมีความสามารถ มีคุณค่าทำอะไรให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายของตนได้

พจนานุกรมของอเมริกา (The Webster's II New College Dictionary cited in Battle, 2002) ได้ให้ความหมาย ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองว่า เป็นความรู้สึกของการยอมรับ ความพึงพอใจ และการนับถือตนเองเป็นไปตามการรับรู้ของบุคคลต่อความสามารถ ความสำเร็จ การถูกยอมรับ และการยอมรับในข้อบกพร่องของตนเอง

โรเซนเบิร์ก (Rosenberg อ้างใน เสาวภา วิจิตวาทิ, 2534) ให้ความหมายของความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองไว้ว่า เป็นการพิจารณาตัดสินคุณค่าของตนเอง ตามความรู้สึกและทัศนคติที่มีต่อตนเองของบุคคลในเรื่อง การประสบความสำเร็จ การประสบความสำเร็จล้มเหลว การปฏิเสธตนเอง การยอมรับตนเอง การพึ่งตนเอง รู้สึกว่าตนเองมีค่าในสังคม ตลอดจนการได้รับการยอมรับจากสังคมและครอบครัว

นิวแมนและนิวแมน (Newman & Newman, 1979) กล่าวว่าความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองหมายถึง การประเมินตนเอง ตามความสามารถและการยอมรับจากสังคม เป็นไปตามพัฒนาการของ

บุคคล ซึ่งมีความสามารถมากขึ้นและรับรู้ต่อการตอบสนองของสังคม รวมทั้งมีต่อความรู้สึกผิดเมื่อไม่สามารถทำตามค่านิยมและการยอมรับของสังคมได้

คูเปอร์สมิท (Coopersmith, 1981) ให้ความหมายของความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองว่าเป็นการตัดสินคุณค่าของบุคคลตามความรู้สึกและทัศนคติที่มีต่อตนเอง เป็นประสบการณ์ซึ่งแต่ละบุคคลได้รับจากผู้อื่น โดยคำพูดหรือการแสดงออกทางพฤติกรรม

แบตเทิล (Battle, 2002) ได้ให้ความหมายของความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง หมายถึงความรู้สึกที่แต่ละบุคคลประเมินความสามารถและคุณค่าของตนเอง มีความสัมพันธ์และเกิดขึ้นตามพัฒนาการทางสติปัญญาของแต่ละบุคคลและมีหลากหลายมิติตามธรรมชาติของบุคคล ประกอบ 5 ด้าน คือ คุณค่าในตนเองโดยทั่วไป คุณค่าในตนเองส่วนบุคคล คุณค่าในตนเองด้านครอบครัว คุณค่าในตนเองด้านสังคม คุณค่าในตนเองด้านการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองตามแนวคิดของโรเซนเบิร์ก หมายถึง การพิจารณาตัดสินคุณค่าของตนเอง ตามความรู้สึกและทัศนคติที่มีต่อตนเองของบุคคลในเรื่อง การประสบความสำเร็จ การประสบความสำเร็จล้มเหลวการปฏิบัติตนเอง การยอมรับตนเอง การพึ่งตนเอง รู้สึกว่าตนเองมีค่าในสังคม ตลอดจนการได้รับการยอมรับจากสังคมและครอบครัว

องค์ประกอบของความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง

ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง เป็นการพิจารณาตัดสินคุณค่าของตนเอง ตามความรู้สึกและทัศนคติที่มีต่อตนเองของบุคคล ตลอดจนการได้รับการยอมรับจากสังคมและครอบครัว โดยมีการพิจารณาจากองค์ประกอบหลักของการเกิดอัตมโนทัศน์แห่งตน ซึ่งโรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1979) ได้กล่าวถึง 4 องค์ประกอบหลัก ไว้ดังนี้

1. การประเมินสะท้อนกลับ (reflected appraisals) เป็นการประเมินตนเองจากการตอบสนองของบุคคลรอบข้าง เป็นองค์ประกอบที่เกิดจากการตอบสนองจากบุคคลอื่น (direct reflection) การรับรู้ตนเองจากการตอบสนองของบุคคลอื่น (perceived selves) และทัศนคติของบุคคลอื่น โดยทั่วไป (generalized other) เป็นพื้นฐานของสัมพันธภาพภายในสังคม และการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม

โรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1979) ได้ยึดตามแนวคิดของ มีท (Mead) และ โคลีย์ (Cooley) ซึ่งมีแนวคิดพื้นฐานที่กล่าวว่า อัตตะของบุคคลเกิดขึ้นจากการที่บุคคลตอบสนองต่อตัวเองจากจุดยืนของผู้อื่น ซึ่งตามแนวคิด อัตตะกระจกเงา (looking-glass) ของโคลีย์ได้อธิบายไว้ว่า อัตตะ

กระจกเงา เป็นการจินตนาการ การตัดสินใจ หรือการประเมินของผู้อื่นต่อการปรากฏตัวของบุคคลนั้นๆ และหลังจากการจินตนาการดังกล่าว จะทำให้บุคคลมีภาพเกี่ยวกับตนเอง ซึ่งสามารถบ่งชี้ถึงความมีคุณค่า ความพึงพอใจที่บุคคลมีต่อตนเองได้ ซึ่งโคลีย์ไม่ได้ให้ความสำคัญกับทัศนคติของผู้อื่นที่สะท้อนสู่บุคคลคนหนึ่งโดยตรง แต่ให้ความสำคัญต่อการรับรู้ของบุคคลที่มีต่อทัศนคติที่ถูกประเมินโดยบุคคลอื่นเข้าสู่ตัวตนเอง ซึ่งจะเห็นได้ว่าแนวคิดดังกล่าว ได้ให้ความสำคัญทั้งส่วนที่เป็นการรับรู้ของบุคคลและอิทธิพลของบุคคลอื่นที่มีอิทธิพลต่อการก่ออัตมโนทัศน์แห่งตน และความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง นำไปสู่การอธิบายการประเมินสะท้อนกลับ ในฐานะเป็นองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดอัตมโนทัศน์แห่งตน การประเมินสะท้อนกลับ (reflected appraisals) จึงเป็นการประเมินตนเอง จากการรับรู้จากการตอบสนองของบุคคลอื่น กล่าวคือ ถ้าบุคคลอื่นพิจารณาตัวเราและกระทำต่อเราอย่างไร เราก็จะมีอัตมโนทัศน์แห่งตนต่อตนเองเช่นนั้น (Rosenberg, 1979) เช่น ถ้าบุคคลอื่นแสดงการเคารพนับถือต่อเรา เราก็จะเคารพนับถือต่อตัวเองเช่นนั้น แต่ถ้าบุคคลอื่นแสดงอาการดูถูกและเหยียดหยาม เราก็จะรู้สึกมีอัตมโนทัศน์แห่งตนในทางลบด้วย

2. การเปรียบเทียบทางสังคม (social comparisons) เป็นองค์ประกอบที่เป็นรากฐานของการเกิดอัตมโนทัศน์ เป็นการประเมินตนเอง ที่เกิดจากการเปรียบเทียบตนเองกับบุคคลอื่น การเปรียบเทียบทางสังคมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอันหนึ่ง ในฐานะที่เป็นที่มาของทฤษฎีการประเมินทางสังคม หลักพื้นฐานของทฤษฎีการประเมินทางสังคมกล่าวว่า มนุษย์เรียนรู้เกี่ยวกับตนเอง โดยการเปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่น และกระบวนการในการประเมินตนเองทางสังคมนี้ จะนำไปสู่การประเมินตนเองในทางบวก กลางหรือลบ อันเป็นผลจากการเปรียบเทียบ กับมาตรฐานค่านิยม ความเชื่อที่บุคคลในสังคมนั้นๆ นับถืออยู่

3. คุณสมบัติของบุคคล (self-attribution) เป็นการพิจารณาตนเองจาก พฤติกรรมที่แต่ละบุคคลกระทำ (own action) และผลลัพธ์ที่ได้รับจากกระทำ (outcomes) เป็นสิ่งที่เกิดจากอิทธิพลทางสังคม เป็นการรับรู้ของบุคคลโดยการประเมินตนเองจากการสังเกตพฤติกรรมของตนเองและการตอบสนอง โดยเปรียบเทียบกับมาตรฐาน ข้อจำกัด กรอบแนวคิดของสังคม การประเมินคุณสมบัติของบุคคลเป็นการประเมินทั้งคุณสมบัติภายนอกและภายใน แต่โดยทั่วไปในเรื่องคุณสมบัติที่มีของตนเอง มักประเมิน โดยใช้คุณสมบัติที่ได้จากประสบการณ์ตรง หรือการประเมินผลการกระทำในอดีต

4. ศูนย์กลางทางจิตใจ (psychological centrality) เป็นระบบของแต่ละบุคคลในการให้จ่านิยมต่อตนเอง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากค่านิยมของสังคม โดยระบบทางสังคมจะเป็นตัวตอบรับหรือปฏิเสธ ทำให้เกิดความคิด ความรู้สึกที่เหมาะสมของแต่ละบุคคล

พัฒนาการของความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กวัยรุ่น

ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เป็นอิทธิพลที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น เกิดขึ้นในช่วงวัยเด็กตอนกลางอายุ 8-9 ปี (middle childhood) จนถึง เด็กวัยรุ่นตอนปลายอายุ 18-19 ปี (late adolescence) ซึ่ง โรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1979) ได้กล่าวถึงมีพัฒนาการของความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองไว้ ดังนี้

1. วัยเด็กตอนต้น (younger children)

เป็นวัยที่เริ่มจะมีสังคมภายนอก มีความเป็นตัวตนอย่างแท้จริง โดยแสดงออกทางลักษณะทางกาย เช่น สูงหรือเตี้ย แข็งแรงหรืออ่อนแอ เอกลักษณะทางสังคม เช่น ผู้หญิงหรือผู้ชาย ขาวหรือดำ ผู้ใหญ่หรือเด็ก ความสามารถพิเศษ งานที่ทำ และความสนใจ เป็นสิ่งที่ภาคภูมิใจหรือละอายใจ เป็นการมองตนเองว่ามีความคล้ายคลึงหรือต่างจากผู้อื่น เป็นช่วงที่มีพัฒนาการที่แน่นอน สม่ำเสมอ และเป็นวัยที่มองออกไปสู่ภายนอก ค้นหาสิ่งที่ตนเองสนใจและหน้าที่ที่จะต้องทำในชีวิต เช่น การเล่น การเรียน ไม่มองเกี่ยวกับตนเอง ไม่มีการมองตนเองจากการตอบสนองจากผู้อื่น เด็กมีเพียงคุณสมบัติพื้นฐานในการมองตนเองจากการรับรู้ของตนเอง รู้จักตนเองโดยทั่วไป วัฒนธรรมต่อตนเองจึงสูงสม่ำเสมอ และมีความพึงพอใจในตนเอง

2. วัยเด็กตอนปลาย (older children) หรือเด็กวัยรุ่นตอนต้น

เป็นช่วงวัยที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง และจะมีการเปลี่ยนแปลงไปจนถึงช่วงเด็กวัยรุ่นตอนปลาย เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบหลักของอัตมโนทัศน์แห่งตน (self concept) เช่น ลักษณะทางกาย เอกลักษณะทางสังคม ลักษณะนิสัยเฉพาะบุคคล หรือความสนใจเป็นพิเศษ ซึ่งเกิดจากองค์ประกอบพื้นฐานทางจิตใจ คือ ความรู้สึกทางจิตใจภายใน เป็นการตระหนักรู้ภายในของตนเองเกี่ยวกับความคิด ความรู้สึก และประสบการณ์ มีความคิดและความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองในเรื่องต่างๆ ไป หรือต่อบุคคลอื่น มีลักษณะเฉพาะ ซึ่งแต่ละบุคคลเริ่มที่จะมีรูปแบบเป็นของตัวเองไม่เหมือนผู้อื่น มีความเข้าใจเกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น เริ่มมีการรับมุมมองจากผู้อื่น

3. เด็กวัยรุ่นตอนต้น (early adolescence) จนถึงเด็กวัยรุ่นตอนกลาง (middle adolescence)

เป็นช่วงที่อาจก่อให้เกิดความสับสนในอัตมโนทัศน์แห่งตน (self concept) เป็นารตระหนักรู้ในตนเองอย่างมากในสิ่งที่ผู้อื่นคิดต่อตน เป็นระยะเริ่มต้นของการไม่ยอมรับตนเอง อาจเกิดความสับสน วุ่นวาย หรือสูญเสียตัวตน เป็นปัญหาที่เกิดจากความไม่ไว้วางใจ ซึ่งจะไปสู่ปัญหาเกี่ยวกับอัตมโนทัศน์แห่งตน และการพัฒนาความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง

4. เด็กวัยรุ่นตอนปลาย (late adolescence)

เป็นช่วงวัยที่ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองมีการพัฒนาดีขึ้น แต่โดยทั่วไป ความสับสนในอัตมโนทัศน์แห่งตน (self concept) ยังคงมีอยู่ในช่วงวัยนี้

จะเห็นได้ว่าแต่ละช่วงวัยมีการพัฒนาความรู้สึกมีคุณค่าที่แตกต่างกัน โดยในการศึกษาค้างนี้ กลุ่มตัวอย่างจะเป็นเด็กวัยรุ่นตอนต้นจนถึงเด็กวัยรุ่นตอนกลางอายุระหว่าง 13-18 ปี ซึ่งเป็นวัยที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบหลักของอัตมโนทัศน์แห่งตน และเป็นช่วงวัยที่อาจมีความสับสนในตนเองจากปัจจัยต่างๆ ก่อให้เกิดผลกระทบต่ออัตมโนทัศน์แห่งตนนำไปสู่การพัฒนาความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองได้

ปัจจัยที่มีผลต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองเด็กวัยรุ่น

ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง เป็นการพิจารณาตัดสินคุณค่าของตนเอง ตามความรู้สึกและทัศนคติที่มีต่อตนเองของบุคคล ตลอดจนการได้รับการยอมรับจากสังคมและครอบครัว และในการพิจารณาตัดสินคุณค่าในตนเองนั้น มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองอยู่หลากหลายปัจจัยด้วยกัน จากการทบทวนวรรณกรรมสามารถแบ่งปัจจัยต่างๆ ตามแนวคิดโรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1979) ได้เป็น 4 ปัจจัย ดังนี้

1. ปัจจัยเกี่ยวกับการประเมินสะท้อนกลับ

การประเมินสะท้อนกลับ เป็นการประเมินตนเอง จากการตอบสนองของบุคคลอื่นๆ ซึ่งบุคคลที่มีผลต่อการประเมินสะท้อนกลับ มีการพิจารณาบุคคลที่จัดว่าเป็นบุคคลสำคัญ (significant others) เป็นบุคคลที่มีคุณค่าต่อผู้ที่ถูกประเมิน เช่น พ่อแม่ ครู และเพื่อน (Rosenberg, 1979) โดยให้ความสนใจในปฏิสัมพันธ์และสัมพันธ์ภาพกับบุคคลสำคัญ

1.1 บิดา มารดา เป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อเด็กตั้งแต่เริ่มต้น และอาจถึงสิ้นสุดของชีวิต เด็กจะเริ่มเรียนรู้พิจารณาตนเองจากบิดา มารดา ซึ่งเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลและมีความสำคัญต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กต่อเนื่องจนกระทั่งวัยรุ่น สัมพันธภาพระหว่างบิดา มารดา และบุตร หรือประสบการณ์ที่ได้รับจากสัมพันธภาพในครอบครัว โดยเด็กที่ได้รับการรักอบอุ่น ได้รับการสนับสนุนทางจิตใจ ได้รับสิทธิเสรีภาพในการกระทำต่างๆ จะส่งผลต่อการพัฒนาความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กในทางที่ดี (Coopersmith, 1981) ซึ่งจากการศึกษาของ โรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1979) ศึกษาถึงความสำคัญของบิดามารดาต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของนักเรียนมัธยมศึกษา พบว่า ในกลุ่มเด็กที่บิดามารดาที่ให้ความสนใจ และสนับสนุน มีผลให้ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กสูงกว่าในกลุ่มที่บิดามารดาละเลยไม่ใส่ใจ หรือไม่สนับสนุนกิจกรรมของเด็ก ซึ่งมีแนวโน้มความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองต่ำ นอกจากนี้ยังพบว่า ความแตกต่าง

ทางอาชีพ ระดับการศึกษา ภาวะสุขภาพ และสภาพสมรสของบิดามารดามีผลต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของวัยรุ่นด้วย (อนุรักษ์ บัณฑิตยชาติ, 2539)

1.2 ครู เป็นตัวแทนของสังคมในระบบโรงเรียน มีหน้าที่ถ่ายทอดค่านิยม ทัศนคติ รวมถึงมีอำนาจในการตัดสินใจ และประเมินความสำเร็จของนักเรียนในรูปแบบต่างๆ เช่น ให้เกรด จัดห้องเรียน สัมพันธภาพระหว่างครูกับนักเรียนจึงมีความสำคัญต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง ซึ่งจากการศึกษาของ เรือนแก้ว ภัทรานุประวัติ (เรือนแก้ว ภัทรานุประวัติ, 2532) พบว่า นักเรียนที่รับรู้การตอบสนองของครูเชิงบวกในระดับสูง จะมีความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองสูงกว่าเด็กที่รับรู้การตอบสนองของครูเชิงบวกในระดับต่ำ

1.3 เพื่อน เป็นกลุ่มบุคคลที่นับว่ามีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ ทางพฤติกรรม ค่านิยมทางสังคม โดยทั่วไปจะพบว่า เด็กจะมีทัศนคติและพฤติกรรมที่คล้ายคลึงกับกลุ่มเพื่อนของตน เพื่อให้เกิดการยอมรับจากกลุ่มเพื่อน ซึ่งจากการศึกษาของ เรือนแก้ว ภัทรานุประวัติ (เรือนแก้ว ภัทรานุประวัติ, 2532) พบว่า นักเรียนที่รับรู้การตอบสนองของเพื่อนเชิงบวกในระดับสูง จะมีความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองสูงกว่าเด็กที่รับรู้การตอบสนองของเพื่อนเชิงบวกในระดับต่ำ

2. ปัจจัยเกี่ยวกับการเปรียบเทียบทางสังคม

การเปรียบเทียบทางสังคม เป็นการประเมินตนเอง ที่เกิดจากการเปรียบเทียบตนเองกับบุคคลอื่น นำไปสู่การประเมินตนเองในทางบวก กลางหรือลบ อันเป็นผลจากการเปรียบเทียบกับมาตรฐาน ค่านิยม ความเชื่อที่บุคคลในสังคมนั้นๆ ซึ่งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปรียบเทียบทางสังคม มีดังนี้

2.1 ลักษณะทางร่างกาย (physical attributes) ลักษณะทางร่างกายของบุคคลมีความสัมพันธ์กับความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง โดยลักษณะบางอย่าง เช่น รูปร่าง หน้าตา สิ่งที่ปรากฏให้เห็น มีส่วนช่วยส่งเสริมความรู้สึกให้มีคุณค่าในตนเองได้ (Coopersmith, 1981) และการที่บุคคลจะประเมินตนเองว่าเป็น มีเสน่ห์ ขี้เหร่ น่าสนใจ หรือน่าเบื่อ ล้วนเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการเปรียบเทียบทางสังคมทั้งสิ้น

2.2 ความรู้ความสามารถ (ability) เป็นส่วนที่ส่งเสริมให้เกิดความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของวัยรุ่น ซึ่งเป็นช่วงวัยของการเรียน การเรียนเป็นกิจกรรมที่วัดการประสบความสำเร็จในช่วงวัยนี้ การเปรียบเทียบเรื่องความรู้ความสามารถ และผลของการเรียนของตนเองกับเพื่อนๆ จึงมีผลต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง (Coopersmith, 1981) จากศึกษาของ เรือนแก้ว ภัทรานุประวัติ (เรือนแก้ว ภัทรานุประวัติ, 2532) พบว่า นักเรียนที่เปรียบเทียบตนเองกับเพื่อนนักเรียนในห้องเดียวกัน ในหลักสูตรเดียวกัน หรือในห้องเรียนอื่นๆ แล้วคิดว่าตนเองเก่งกว่า มีความสามารถทางการเรียนสูงกว่า ห้องเรียนตนเองเด่นกว่าห้องอื่น จะมีความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองสูงกว่า

นักเรียนที่มีความรู้สึกว่าตนเองด้อยกว่า มีความสามารถทางการเรียนน้อยกว่า และห้องเรียนตนเองด้อยกว่าห้องอื่น

3. ปัจจัยเกี่ยวกับคุณสมบัติของบุคคล

คุณสมบัติของบุคคล เป็นการพิจารณาตนเองจาก พฤติกรรมที่แต่ละบุคคลกระทำ (own action) และผลลัพธ์ที่ได้รับจากกระทำ (outcomes) เป็นสิ่งที่เกิดจากอิทธิพลทางสังคม โดยเปรียบเทียบกับมาตรฐาน ข้อจำกัด กรอบแนวคิดของสังคม ดังนั้นคุณสมบัติของบุคคลในส่วนของลักษณะเฉพาะ ความสำเร็จทางการเรียน ทางด้านหน้าที่การงาน และทางสถานภาพของเศรษฐกิจและสังคม จึงเป็นปัจจัยที่มีผลต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองได้ (Rosenberg, 1979) ดังนี้

3.1 ความสามารถและผลงานทางการเรียน (ability) ในกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นวัยรุ่นและเป็นกลุ่มนักเรียน ความสามารถทางการเรียน หรือเกรด ซึ่งเป็นผลทางการเรียน อาจเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดให้นักเรียนคาดหวังในความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองได้เช่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ เรือนแก้ว ภัทธานุประวัติ (เรือนแก้ว ภัทธานุประวัติ, 2532) ซึ่งพบว่า นักเรียนที่มีระดับความสามารถทางการเรียนสูง จะมีความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองสูงกว่านักเรียนที่มีระดับความสามารถทางการเรียนต่ำกว่า

3.2 เอกลักษณ์ทางสังคม (social identity) เอกลักษณ์ทางสังคมในส่วนของเพศ อายุ เชื้อชาติ และวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองได้ เช่น ชนกลุ่มน้อยซึ่งมีสถานภาพทางสังคมต่ำกว่าคนส่วนใหญ่ ทำให้ชนกลุ่มนั้นมีอัตมโนทัศน์แห่งตนในทางลบต่อตนเอง (Rosenberg, 1979)

4. ปัจจัยเกี่ยวกับศูนย์กลางทางจิตใจ

เป็นระบบภายในของแต่ละบุคคลในการให้ค่านิยมต่อตนเอง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากค่านิยมของสังคม ทำให้เกิดความคิด ความรู้สึกที่เหมาะสมของแต่ละบุคคล (Rosenberg, 1979) ดังนั้นความคิดและความรู้สึกภายในของแต่ละบุคคลจึงมีผลต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองได้ ดังนี้

4.1 ค่านิยมส่วนบุคคล (self-values) เป็นการที่บุคคลจะประเมินตนเองกับสิ่งที่ตนให้ความสำคัญ หากบุคคลนั้นให้ความสำคัญแก่ความสำเร็จในการเรียน เมื่อประสบความสำเร็จก็จะส่งผลต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองสูง แต่หากล้มเหลวก็จะส่งผลความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองต่ำลงได้ และถ้าหากค่านิยมส่วนตัวสอดคล้องกับค่านิยมของสังคม บุคคลนั้นก็จะมีความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองสูงขึ้นด้วย (Coopersmith, 1981)

การประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า การประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง ประเมินได้โดยการใช้แบบประเมิน ซึ่งมีผู้สร้างแบบประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองไว้หลายแบบด้วยกัน จากการศึกษาสามารถแบ่งตามวิธีการประเมินเป็น 2 วิธี ดังนี้

1. การประเมินพฤติกรรมของผู้ถูกประเมินโดยบุคคลอื่น เช่น บิดา มารดา ครู เพื่อน และนักจิตวิทยา เพื่อดูความสอดคล้องระหว่างการประเมินตนเองกับการประเมินโดยบุคคลอื่น ซึ่งแบบประเมินดังกล่าวมีเฉพาะแบบประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของ คูเปอร์สมิท (Coopersmith, 1981) เท่านั้น

2. การประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองโดยวิธีรายงานตนเอง ได้มีผู้สร้างแบบประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองไว้ ได้แก่ แบบประเมิน Tennessee Self-Concept Scale ของฟิตส์ (Fitts, 1964) และแบบประเมิน Self-Esteem Inventory ของคูเปอร์สมิท (Coopersmith, 1981) แบบประเมิน Culture Free Self-Esteem Inventory (CFSEI) ของแบตเทิล (Battle, 2002) และแบบประเมิน Rosenberg's Self-Esteem Scale ของโรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1965) ในแบบประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองนั้น ควรมีข้อคำถามที่เหมาะสมไม่มากเกินไป ข้อความในแบบประเมินเข้าใจง่าย สะดวกต่อการตอบคำถาม และครอบคลุมทั้งด้านบวกและลบของแต่ละบุคคล ซึ่งแบบประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของโรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1965) มีคุณสมบัติดังกล่าว

ในการศึกษานี้เลือกใช้แบบประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของโรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1965) ซึ่งได้ผ่านการหาความเชื่อมั่นโดยใช้สัมประสิทธิ์อัลฟาของครอนบาค (Cronbach's alpha coefficient) ได้เท่ากับ 0.83 และผ่านการทดสอบโดยใช้วิธีการทดสอบซ้ำ (test-retest method) โดยใช้ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน (Pearson product moment correlation coefficient) ได้ค่าเท่ากับ 0.85 (Rosenberg, 1979) และคำนวณดัชนีความตรงตามเนื้อหาได้ค่าความตรงตามเนื้อหาเท่ากับ 0.9 (Rosenberg, 1965) แสดงให้เห็นว่าแบบประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของโรเซนเบิร์ก มีคุณภาพ

นอกจากนี้แบบประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองยังมีความเหมาะสมในกลุ่มตัวอย่างที่ได้ศึกษา เนื่องจากแบบวัดความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของโรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1965) มีการประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองครอบคลุมทั้งด้านบวกและลบของบุคคล และมีความเหมาะสมกับช่วงอายุของกลุ่มตัวอย่างที่ได้ศึกษา ซึ่งแบบประเมินความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของโรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1965) สามารถใช้ได้ทั้ง 3 ช่วงวัย คือ วัยเด็ก วัยรุ่น จนถึงผู้ใหญ่ มีความเหมาะสมกับทุกช่วงวัยของพัฒนาการความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง ในการวิจัย

ครั้งนี้ได้เลือกใช้กับเด็กวัยรุ่น เพราะแบบประเมินมีข้อความที่เข้าใจง่าย สะดวกในการตอบคำถาม มีความกระชับรัดกุมใช้เวลาน้อยในการตอบแบบประเมินจึงมีความเหมาะสมกับช่วงวัยของเด็กวัยรุ่นที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง เนื้อหาครอบคลุมความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าทั้งหมดของบุคคลคนหนึ่ง และแบบประเมินได้รับการยอมรับและแปลเป็นหลายภาษา ทั้งในทวีปยุโรป อเมริกา และเอเชีย แบบประเมินความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของโรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1965) ประกอบด้วยข้อคำถาม 10 ข้อ เป็นข้อความเกี่ยวกับความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง ทางด้านบวกและด้านลบ แบ่งออกเป็นด้านละ 5 ข้อ เป็นข้อคำถามที่เหมาะสมเกี่ยวกับตนเองอย่างแท้จริงในสิ่งที่แต่ละบุคคลต้องการ ครอบคลุมเรื่องทางด้านร่างกาย เอกภพทางสังคม พฤติกรรมการแสดงออก ความสามารถพิเศษ ความสนใจ ค่านิยม ลักษณะเฉพาะบุคคล ลักษณะการมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น และความคิดและความรู้สึกรู้สึกภายในแต่ละบุคคล (Rosenberg, 1979)

วิธีการส่งเสริมความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง

วิธีการส่งเสริมความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองจากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า สามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้

1. พฤติกรรมบำบัด เป็นรักษาที่เน้นพิจารณาปัญหา หรืออาการเจ็บป่วยในรูปแบบของเหตุการณ์ที่เกิดจากปัจจัยที่สามารถสังเกตได้ เช่น สถานการณ์ หรือสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นแรงเสริมให้พฤติกรรมที่ผิดปกติเกิดขึ้น การรักษาจึงเน้นการปรับเปลี่ยนปัจจัยดังกล่าว จุดประสงค์เพื่อให้ผู้ป่วยได้พัฒนาความสามารถในการควบคุมพฤติกรรมปัญหา หรือมีสามารถควบคุมตนเองได้ เทคนิคที่ใช้ได้แก่ การเพิ่มทักษะชีวิต (ไพร์ตัน พฤกษชาติคุณากร, 2544) เช่น วิธีการฝึกทักษะการสื่อสารระหว่างบุคคล (สุกัญญา พิระวรรณกุล, 2541) ซึ่งเป็นวิธีการรักษา โดยการสอนบุคคลที่มีปัญหาในการสื่อสารหรือเข้าสังคม ให้ได้เรียนรู้ทักษะและเกิดความมั่นใจในการเข้าสังคม เริ่มแรงทางบวกในการยอมรับตนเอง และลดความขัดแย้งในทางลบ ส่งผลให้เพิ่มความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าในตนเองได้

2. การทำกลุ่มจิตบำบัด เป็นกระบวนการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคลที่เน้นในเรื่องความคิด ความรู้สึก โดยมีจุดมุ่งหมายทั้งการป้องกันและการบำบัดรักษา (Corey, 1991) ซึ่งมีจำนวนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ผู้นำกลุ่มมีบทบาทที่เอื้ออำนวยให้กลุ่มดำเนินไปอย่างราบรื่น สร้างความสัมพันธภาพในกลุ่มให้อบอุ่น ก่อให้เกิดความไว้วางใจ การยอมรับ และให้เกิดการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อให้สมาชิกได้พูดถึงตนเองและสิ่งที่กังวลใจ สมาชิกในกลุ่มมีบทบาทช่วยเหลือให้กำลังใจ โอบอุ้มแก่สมาชิกในการจัดการกับปัญหานั้น (ชูชัย สมितिไกร, 2527) มีจุดประสงค์เพื่อให้

สมาชิกเรียนรู้ความไว้วางใจต่อตนเองและผู้อื่น เพื่อให้เกิดการเข้าใจตนเอง ยอมรับตนเอง มีความเชื่อมั่นในตนเอง ค้นหาทางเลือกที่จะจัดการกับปัญหา ทำให้เกิดการพัฒนาดตนเองเรียนรู้ทักษะในการอยู่ร่วมกันในสังคม (Corey, 1991) ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมพบว่ามีการศึกษาไว้หลากหลายวิธี ได้แก่ การให้คำปรึกษาเชิงจิตวิทยาแบบกลุ่ม (สมเด็ย เกตุอินทร์, 2541) โปรแกรมการช่วยเหลือทางจิตใจ (เอื้อจิต จิตติคุณการ, 2546) และศิลปะบำบัด (Brooke, 1995)

ศิลปะบำบัด มีความเหมาะสมสำหรับเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศหลายประการ เนื่องจากเด็กวัยรุ่นเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางร่างกายและจิตใจ ต้องการอิสระ มีความคิดสร้างสรรค์ แสวงหาเอกลักษณ์ให้กับตนเอง แสวงหาการยอมรับจากเพื่อนรุ่นเดียวกัน (กรมสุขภาพจิต, 2544) และเนื่องด้วยการล่วงละเมิดทางเพศในเด็กวัยรุ่น ส่งผลกระทบบางทางร่างกายและจิตใจของเด็กวัยรุ่น เด็กจะรู้สึกอับอาย ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง คิดว่าเรื่องที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศเป็นเรื่องที่น่าอับอาย ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม บางรายแยกตัว ขาดทักษะในการเข้าสังคม มีความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองลดลง (Finkelhor & Browne, 1986) การล่วงละเมิดทางเพศเป็นประสบการณ์ที่เด็กวัยรุ่นไม่สามารถบอกเล่าถึงประสบการณ์และผลกระทบออกมาเป็นคำพูด โดยตรง ศิลปะบำบัดจึงเป็นการช่วยเหลือที่เหมาะสมในการสื่อสารและการแสดงออกของเด็กวัยรุ่น เนื่องจากศิลปะเป็นการสื่อสารที่ไม่คุกคามและสร้างความรู้สึกลดภัยต่อเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ (Pifalo, 2005) และเป็นรูปแบบวิธีการที่เหมาะสมกับวัยและพัฒนาการ (Offer & Boxer, 1991) การใช้ศิลปะบำบัดจะทำให้เด็กจะรู้สึกผ่อนคลาย สนุกสนาน ค่อยๆเข้าถึงปัญหา เปิดโอกาสให้เกิดการเปิดเผยตัวเอง (self disclosure) (Goodwin & Talwar, 1989) จะช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจตนเอง ยอมรับตนเอง ควบคุมตนเอง และสร้างความรู้สึกรับผิดชอบการมีชีวิตอยู่ (Tillitski, 1990) ซึ่งศิลปะบำบัดตามแนวคิดของบรูค จะช่วยให้เด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศลดความรู้สึกบีบคั้นจากการเข้ากลุ่ม โดยให้เด็กวัยรุ่นได้ระบายความรู้สึกต่างๆ ที่กังวลใจ งานทางงานศิลปะ โดยไม่ต้องเล่าเรื่องราวที่เด็กวัยรุ่นไม่อยากเปิดเผยออกมาทางคำพูด ศิลปะบำบัดตามแนวคิดของบรูคมีขั้นตอนที่เหมาะสมที่จะเพิ่มความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง โดยในแต่ละขั้นตอนมีการให้อิสระในความคิดในการสร้างสรรค์ผลงานและมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศเข้าใจตนเอง เกิดการยอมรับตนเองและได้รับการยอมรับจากเพื่อนสมาชิกกลุ่มซึ่งเป็นวัยเดียวกัน สร้างความภาคภูมิใจความเชื่อมั่นในตนเอง และกล้าแสดงออก เพื่อให้เกิดความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองเพิ่มมากขึ้น (Brooke, 1995) นอกจากนี้การเข้ากลุ่มศิลปะบำบัดยังสร้างสัมพันธภาพกับบุคคลอื่น ฝึกทักษะการปรับตัว การเข้าสังคมอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วย (Tillitski, 1990)

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาถึงผลของศิลปะบำบัด ซึ่งน่าจะเป็นวิธีหนึ่งที่เหมาะสมกับเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ ในการเพิ่มความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง

แนวคิดเกี่ยวกับศิลปะบำบัดในการช่วยเหลือเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ

ความหมายศิลปะบำบัด

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับความหมายศิลปะบำบัด ได้มีผู้ให้ความหมายศิลปะบำบัดไว้หลากหลายความหมาย ดังนี้

สารานุกรมศึกษาศาสตร์ปี 2539 ได้ให้คำจำกัดความของคำว่าศิลปะบำบัด หมายถึง การใช้กิจกรรมศิลปะหรือผลงานศิลปะ เพื่อวิจัยหาข้อบกพร่องของบุคคลที่กลไกการทำงานของร่างกายหย่อนสมรรถภาพ ซึ่งมีสาเหตุเนื่องมาจากความผิดปกติบางประการของกระบวนการทางจิต และใช้กิจกรรมศิลปะที่เหมาะสมช่วยในการรักษาให้มีสภาพดีขึ้น

บรูค (Brooke, 1995) กล่าวว่า ศิลปะบำบัด หมายถึง กระบวนการช่วยเหลือโดยสื่อสารผ่านการใช้เส้นสีและลายเส้น ในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ เกี่ยวกับความรู้สึกของตนเอง ทำให้บุคคลกล้าที่จะเผชิญกับเหตุการณ์นั้น และสร้างรูปแบบความรู้สึกใหม่ขึ้นมา ทำให้บุคคลสามารถควบคุมตนเอง เสริมสร้างพลังอำนาจภายใน และการกล้าแสดงออก เป็นการเสริมทางบวกในการยอมรับและรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง

ปิยฉัตร เรื่องพิเศษ ฟินนี่ (ปิยฉัตร เรื่องพิเศษ ฟินนี่ อ้างถึงใน พรจิตร ธนจิตรศิริพงศ์, 2543) ได้ให้ความหมายของศิลปะบำบัดไว้ว่า เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นระหว่างสร้างงานศิลปะ แสดงออกโดยผ่านอุปกรณ์สีชนิดต่างๆ ภาพวาด เพื่อสื่อความหมายและคำบอกเล่าของผู้ที่สร้างผลงานสะท้อนให้เห็นพัฒนาการด้านบุคลิกภาพ ความสามารถ นิสัย สภาวะจิตใจ ความสนใจ ความกังวล และความขัดแย้งในตัวบุคคลนั้น นำไปสู่การลดความขัดแย้ง เสริมสร้างความตระหนักในตนเอง ส่งเสริมทักษะในการเข้าสังคม การควบคุมประพฤติกรรม การแก้ปัญหา ลดความหวั่นเกรงและลดความเครียด ช่วยให้เข้าใจถึงสภาวะความเป็นจริง และการเสริมสร้างความมั่นใจและความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง

ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์ (ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์, 2543) ได้กล่าวว่าถึงศิลปะบำบัด ไว้ว่า เป็นการนำศิลปะมาใช้เพื่อช่วยให้ผู้ที่มีปัญหาด้านจิตใจได้ระบายปัญหาอารมณ์ ความรู้สึกที่ซ่อนเร้นภายในจิตใจ ระบายออกมาทางงานศิลปะ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ที่ทำงานศิลปะรู้สึกผ่อนคลาย

ทีมนักวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ทีมนักวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อ่างใน ผู้จัดการออนไลน์, 2548) ได้ให้คำจำกัดความของศิลปะบำบัดไว้ว่า เป็นการใช้กิจกรรมศิลปะ หรือผลงานศิลปะเพื่อวิจัยหาข้อบกพร่องของบุคคลที่กลไกการทำงานของร่างกายหย่อน สมรรถภาพ ซึ่งมีสาเหตุเนื่องมาจากความผิดปกติบางประการของกระบวนการทางจิต และเพื่อให้ กิจกรรมศิลปะที่เหมาะสมช่วยในการรักษาให้มีสภาพจิตที่ดีขึ้น

สรุปได้ว่า ศิลปะบำบัด หมายถึง กระบวนการช่วยเหลือ โดยสื่อสารผ่านการใช้เส้นสีและ ปลายเส้น ในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ เกี่ยวกับความรู้สึกของตนเอง ทำให้บุคคลกล้าที่จะเผชิญ กับเหตุการณ์นั้น และสร้างรูปแบบความรู้สึกใหม่ขึ้นมา ทำให้บุคคลสามารถควบคุมตนเอง เสริมสร้างพลังอำนาจภายใน และการกล้าแสดงออก เป็นการเสริมทางบวกในการยอมรับและรู้สึก มีคุณค่าในตนเอง

ขั้นตอนและกระบวนการศิลปะบำบัด

ศิลปะบำบัด เป็นกระบวนการช่วยเหลือ โดยสื่อสารผ่านการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ เกี่ยวกับความรู้สึกของตนเอง ผ่านกระบวนการช่วยเหลือภายในกลุ่ม เพื่อก่อเกิดความเข้าใจตนเอง เข้าใจครอบครัวของตนเอง เกิดการยอมรับตนเองตามความเป็นจริง ปลดปล่อยความรู้สึกที่ไม่ดี สร้างความรู้สึกที่ดีแทนที่ สร้างเสริมพลังอำนาจภายใน สามารถควบคุมตนเอง มองเห็นแนวทาง แก้ปัญหาเมื่อต้องเผชิญกับความรู้สึกต่างๆ รู้สึกภาคภูมิใจในความสามารถของตนเอง โดยผ่าน ขั้นตอนต่างๆ ซึ่งตามแนวคิดของบรูค ได้อธิบายถึงขั้นตอนและกระบวนการศิลปะบำบัด ไว้ดังนี้ (Brooke, 1995)

ขั้นตอนที่ 1 การแนะนำตนเอง (Introduction/Warm-Up Exercise) เป็นการแนะนำ ตนเองของผู้บำบัด ซึ่งแจ้งถึงวัตถุประสงค์ อธิบายถึงอิสระของการวาดภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อ สร้างสัมพันธภาพระหว่างผู้วิจัยกับสมาชิกกลุ่ม และระหว่างตัวสมาชิกด้วยกันเอง ให้เกิดความสบาย ใจ และนำไปสู่ความไว้วางใจ ในการระบายความรู้สึก กระตุ้นความรู้สึกอยากสร้างสรรค์และ จินตนาการ

ขั้นตอนที่ 2 การฉายภาพตนเอง (Self-Portraits) เป็นการทำให้สมาชิกมองตนเองและ วาดออกมาเป็นรูปภาพ หรือหากเด็กไม่สามารถวาดภาพตนเอง ได้ให้วาดภาพตัวเองเป็นภาพการ์ตูน พร้อมทั้งให้สมาชิกได้บอกเล่าแลกเปลี่ยนความรู้สึกเกี่ยวกับภาพวาดตนเอง โดยผู้จัดกิจกรรม จะเอื้อให้สมาชิกได้บอกเล่าความรู้สึก โดยไม่มีการวิจารณ์รูปภาพ ใช้กระบวนการกลุ่ม สร้างความมั่นใจและให้กำลังใจแก่สมาชิกระหว่างการทำกลุ่ม สรุปประเด็นสำคัญโดยให้

สมาชิกได้เห็นความแตกต่างของบุคคล วัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดการยอมรับในตนเอง รู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า

ขั้นตอนที่ 3 การฉายภาพครอบครัว (Family-Portraits) ให้สมาชิกวาดภาพสมาชิกภายในครอบครัว และอธิบายลักษณะของสมาชิกในครอบครัวพอสังเขป พร้อมทั้งให้สมาชิกได้บอกเล่าแลกเปลี่ยนความรู้สึกเกี่ยวกับภาพวาดครอบครัวของตนเอง โดยผู้จัดกิจกรรมจะเอื้อให้สมาชิกได้บอกเล่าความรู้สึก โดยไม่มีการวิจารณ์รูปภาพ ใช้กระบวนการกลุ่มสร้างความมั่นใจและให้กำลังใจแก่สมาชิกระหว่างการทำกลุ่ม สรุปประเด็นสำคัญโดยให้สมาชิกได้เห็นความแตกต่างของแต่ละครอบครัว บทบาทหน้าที่ของสมาชิกภายในครอบครัววัตถุประสงค์ในขั้นตอนนี้เพื่อให้มองเห็นปฏิสัมพันธ์ภายในครอบครัวของสมาชิก เกิดความเข้าใจและยอมรับครอบครัวตนเอง

ขั้นตอนที่ 4 การวาดฝัน (Drawing Dream) ให้สมาชิกวาดภาพความฝันในปัจจุบัน พร้อมทั้งให้สมาชิกได้บอกเล่าแลกเปลี่ยนความรู้สึกเกี่ยวกับภาพความฝันของตนเอง โดยผู้จัดกิจกรรมจะเอื้อให้สมาชิกได้บอกเล่าความรู้สึก โดยไม่มีการวิจารณ์รูปภาพ ใช้กระบวนการกลุ่มสร้างความมั่นใจและให้กำลังใจแก่สมาชิกระหว่างการทำกลุ่ม สรุปประเด็นสำคัญโดยให้สมาชิกได้เห็นความแตกต่างระหว่างความฝันกับความเป็นจริงในปัจจุบัน วัตถุประสงค์ในขั้นตอนนี้เพื่อให้สมาชิกมองเห็นถึงจิตใต้สำนึกที่อยู่ในความฝัน และบอกในสิ่งที่เป็นจริงต่อตนเอง

ขั้นตอนที่ 5 การปลดปล่อยสิ่งที่ไม่ดี (Letting the Monsters Out) ให้สมาชิกสร้างสรรค์ผลงานจากการปั้นดินน้ำมันแสดงถึงความกลัว ความโกรธ รู้สึกผิดหรืออับอาย โดยเริ่มจากให้สมาชิกสร้างความคุ้นเคยกับดินน้ำมันโดยการนวด ทูบ ตี จนดินน้ำมันเข้ากัน เพื่อเป็นการปลดปล่อยและเริ่มสร้างสรรค์ผลงานอย่างอิสระ สร้างความรู้สึกเป็นอิสระให้สมาชิก หลังจากนั้นให้สมาชิกได้สร้างสรรค์ผลงานแสดงถึงความรู้สึกต่างๆ ออกมา พร้อมทั้งให้สมาชิกได้บอกเล่าแลกเปลี่ยนความรู้สึกเกี่ยวกับผลงานของตนเอง โดยผู้จัดกิจกรรมจะเอื้อให้สมาชิกได้บอกเล่าความรู้สึก โดยไม่มีการวิจารณ์ ใช้กระบวนการกลุ่มสร้างความมั่นใจและให้กำลังใจแก่สมาชิกระหว่างการทำกลุ่ม สรุปประเด็นสำคัญให้สมาชิกได้รับรู้ถึงความรู้สึกของตนเอง ให้สมาชิกเสนอวิธีการ แนะนำวิธีการที่เหมาะสม และให้สมาชิกเลือกวิธีการที่เหมาะสมกับตนเองมากที่สุด วัตถุประสงค์ในขั้นตอนนี้เพื่อให้สมาชิกได้ปลดปล่อย ระบายความรู้สึกต่างๆ ออกมา และมีแนวทางแก้ไขเมื่อเจอภาวะวิกฤติจากความรู้สึกต่างๆ ได้

ขั้นตอนที่ 6 การวาดในสิ่งที่ปรารถนา (Drawing Wishes) ให้สมาชิกวาดภาพในสิ่งที่ปรารถนา พร้อมทั้งให้สมาชิกได้บอกเล่าแลกเปลี่ยนความรู้สึกเกี่ยวกับภาพวาดสิ่งที่ปรารถนา

ของตนเอง โดยผู้จัดกิจกรรมจะเอื้อให้สมาชิกได้บอกเล่าความรู้สึก โดยไม่มีการวิจารณ์รูปภาพ ใช้กระบวนการกลุ่มสร้างความมั่นใจและให้กำลังใจแก่สมาชิกระหว่างการทำกลุ่มสรุปประเด็นสำคัญโดยให้สมาชิกได้มองเห็นความสามารถของตนเอง และให้กำลังใจแก่สมาชิกในการนำความสามารถไปทำในสิ่งที่ปรารถนาให้สำเร็จ วัตถุประสงค์ในขั้นตอนนี้เพื่อสร้างความรู้สึกที่ดี จากมองเห็นความสามารถของตนเอง และสร้างความหวังจากสิ่งที่ปรารถนา

ขั้นตอนที่ 7 การเรียนรู้อย่างอิสระ (Free Collage) ให้สมาชิกสร้างสรรค์ภาพอย่างอิสระ พร้อมทั้งให้สมาชิกได้บอกเล่าแลกเปลี่ยนความรู้สึกเกี่ยวกับผลงานของตนเอง โดยผู้จัดกิจกรรมจะเอื้อให้สมาชิกได้บอกเล่าความรู้สึก โดยไม่มีการวิจารณ์รูปภาพ ใช้กระบวนการกลุ่มสร้างความมั่นใจและให้กำลังใจแก่สมาชิกระหว่างการทำกลุ่ม สรุปประเด็นสำคัญโดยให้สมาชิกได้รับรู้ถึงประสบการณ์จากการสร้างสรรค์ผลงานของตนเองที่สำเร็จ โดยการทำงานที่ตนเองชอบ มีอิสระทางความคิด และลงมือทำงานนั้นด้วยตนเอง เมื่องานประสบความสำเร็จ จะทำให้เรารู้สึกพึงพอใจและภาคภูมิใจในงานนั้น แม้งานเหล่านั้นอาจเป็นเพียงงานชิ้นเล็กๆ แต่ก็สร้างกำลังใจความภาคภูมิใจ นำไปสู่งานชิ้นใหญ่ในวันข้างหน้าได้ วัตถุประสงค์ในขั้นตอนนี้เพื่อให้มีอิสระในการคิด สร้างความรู้สึกภาคภูมิใจในความสามารถของตนเอง เพื่อเพิ่มความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง

ขั้นตอนที่ 8 บทส่งท้าย (Last Session) ในขั้นตอนนี้ ให้สมาชิกวาดภาพระบายความรู้สึกของสมาชิกต่อการทำกิจกรรมกลุ่มและต่อเพื่อนๆภายในกลุ่ม ภายในกลุ่มก่อนจากกัน พร้อมทั้งให้สมาชิกได้บอกเล่าแลกเปลี่ยนความรู้สึกเกี่ยวกับภาพวาดระบายความรู้สึกของตนเอง พร้อมทั้งให้สมาชิกภายในกลุ่มได้บอกเล่าถึงความประทับใจต่อเพื่อนสมาชิกที่ได้บอกเล่ารูปภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้สมาชิกระบายความรู้สึกต่อกันก่อนการยุติสัมพันธภาพ ระบายความรู้สึกได้รับการยอมรับจากเพื่อนสมาชิกภายในกลุ่ม และบอกถึงสิ่งที่ได้รับการทำกลุ่ม

สรุปได้ว่า ขั้นตอนศิลปบำบัดทั้ง 8 ขั้นตอนจะทำให้เกิดการยอมรับตนเอง ยอมรับรอบครัวของตนเอง เกิดการยอมรับตนเองตามความเป็นจริง ปลดปล่อยความรู้สึกที่ไม่ดี สามารถควบคุมตนเอง ทำให้มองเห็นแนวทางแก้ปัญหาเมื่อต้องเผชิญกับความรู้สึกต่างๆ มีความหวัง ความรู้สึกภาคภูมิใจในความสามารถของตนเอง ส่งผลให้เด็กวัยรุ่นเกิดการยอมรับนับถือตนเอง สึกว่าตนเองมีคุณค่า และเกิดความรู้สึกได้รับการยอมรับนับถือจากกลุ่มเพื่อน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะช่วยให้ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองเพิ่มขึ้นได้

นอกจากนี้ จากการทบทวนวรรณกรรมยังพบว่า นอกจากขั้นตอนและกระบวนการ ความสำคัญในการทำศิลปบำบัดแล้ว ผู้บำบัดก็มีความสำคัญต่อกระบวนการศิลปบำบัดเช่นกัน ปิยฉัตร เรืองวิเศษ ฟินนี (ปิยฉัตร เรืองวิเศษ ฟินนี อ้างใน พรจิตร ธนจิตรศิริพงศ์, 2543) ได้

กล่าวถึงลักษณะผู้บำบัดที่ดีไว้ว่า นอกจากจะเป็นคนที่ละเอียดอ่อนและช่างสังเกตแล้ว จะต้องเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ซึ่งจะเน้นการสร้างความสัมพันธ์ 3 ระดับ คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างนักศิลปบำบัดกับผู้รับการบำบัด
2. กระบวนการที่เกิดขึ้นในระหว่างการสร้างผลงาน
3. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สร้างงาน (Artist) กับรูปภาพ (ความหมายและสัญลักษณ์ต่างๆ ในรูปภาพและเนื้อหา)

จะเห็นได้ว่าศิลปะแต่ละขั้นตอนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือให้สมาชิกแยกความจริงจากความฝันหรือแยกความขัดแย้งที่ทำให้ไม่สบายใจออกจากตัวเด็ก ซึ่งสิ่งสำคัญคือความไว้วางใจที่เกิดจากสัมพันธภาพระหว่างผู้บำบัดกับตัวเด็กผู้รับการบำบัด ที่จะทำให้เด็กเปิดเผยตนเองผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ เพื่อให้ผู้บำบัดยอมรับตัวเขา ผู้บำบัดต้องพยายามทำความเข้าใจความหมายของสัญลักษณ์ เพื่อเข้าใจตัวตนของเด็กและช่วยให้เด็กค้นพบตัวตนที่แท้จริงผ่านทางศิลปะ

ศิลปบำบัดและความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองในเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ

ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง เป็นการพิจารณาคัดสินคุณค่าของตนเองตามความรู้สึกและทัศนคติที่มีต่อตนเองของบุคคลในเรื่อง การประสบความสำเร็จ การประสบความสำเร็จ การประสบความสำเร็จ การปฏิบัติตนเอง การยอมรับตนเอง การพึ่งตนเอง รู้สึกว่าตนเองมีค่าในสังคม ตลอดจนการได้รับการยอมรับจากสังคมและครอบครัว (Rosenberg อ้างใน เสาวภา วิจิตวาที, 2534) ซึ่งตามแนวคิดความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของโรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1965) เด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศรู้สึกต่อตนเองว่าการถูกล่วงละเมิดทางเพศทำให้ตนเองเป็นสิ่งของหรือร่างกายที่ชำรุด แตกต่างไปจากเด็กคนอื่น สิ่งเหล่านี้นำไปสู่ความอับอาย และรู้สึกว่าครอบครัวและสังคมไม่ยอมรับ และส่งผลให้เด็กวัยรุ่นรู้สึกมีคุณค่าในตนเองลดลง และจากการถูกล่วงละเมิดทางเพศซึ่งเป็นประสบการณ์ที่ไม่สามารถบอกเล่าออกมาเป็นมาเป็นคำพูดได้โดยตรง ศิลปบำบัดอาจเป็นอีกวิธีการช่วยเหลือที่เหมาะสมในการสื่อสารและการแสดงออกของเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศได้ ซึ่งจากการศึกษาการใช้ศิลปบำบัดเพื่อเพิ่มความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองในเด็กที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ 8 ราย อายุระหว่าง 6-8 ปี เป็นโปรแกรม 20 ขั้นตอน ในระยะเวลา 5 เดือน ผลการศึกษาพบว่า เด็กมีความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองเพิ่มขึ้น (Corder cited in Brooke, 1995) นอกจากนี้จากการศึกษาเองบุรุษ (Brooke, 1995) มีการใช้ศิลปบำบัดเพื่อเพิ่มความรู้สึกมีคุณค่าในตัวเองในผู้หญิงที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ โดยใช้โปรแกรม 8 ขั้นตอนตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นในเวลา 8 สัปดาห์

ผลการศึกษาพบว่า ภายหลังจากได้รับศิลปบำบัดสามารถเพิ่มความรู้สึกมีคุณค่าในตัวเองในผู้หญิงที่ถูก
ละเมิดทางเพศได้เช่นกัน

ศิลปะเป็นการสื่อสารที่ไม่คุกคามและสร้างความรู้สึกปลอดภัยต่อเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิด
ทางเพศ (Pifalo, 2005) และเป็นรูปแบบวิธีการที่เหมาะสมกับวัยและพัฒนาการ (Offer & Boxer,
1991) สร้างความรู้สึกผ่อนคลาย ค่อยๆ เข้าถึงปัญหา เกิดการเปิดเผยตัวเอง (self disclosure)
(Goodwin & Talwar, 1989) ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้เกิดความสามารถในการควบคุมตนเอง ความ
เข้าใจตนเอง ยอมรับตนเอง และสร้างความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง (Tillitski, 1990) และศิลปบำบัด
ตามแนวคิดศิลปบำบัดของบรูค (Brooke, 1995) ซึ่งเป็นกระบวนการช่วยเหลือโดยการสื่อสารผ่าน
การสร้างสรรค์ผลงานศิลปะเกี่ยวกับความรู้สึกของตนเองแบบกลุ่ม โดยมีผู้บำบัดและ
กระบวนการช่วยเหลือภายในกลุ่มชักจูงให้เกิดความเข้าใจตนเอง เข้าใจครอบครัวของตนเอง เกิด
การยอมรับตนเองตามความเป็นจริง ปลดปล่อยความรู้สึกที่ไม่ดี สามารถควบคุมตนเอง ทำให้
มองเห็นแนวทางแก้ปัญหาเมื่อต้องเผชิญกับความรู้สึกต่างๆ มีความหวัง และส่งผลให้เกิด
ความรู้สึกภาคภูมิใจในความสามารถของตนเอง ทำให้ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองเพิ่มขึ้น

ศิลปบำบัดเพื่อให้เกิดความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองเพิ่มขึ้นนั้น บรูค (Brooke, 1995)
กล่าวว่าต้องประกอบด้วยขั้นตอนการบำบัดทั้งหมด 8 ขั้นตอนได้แก่ ขั้นตอนที่หนึ่ง การแนะนำ
ตนเอง เป็นขั้นตอนของการสร้างสัมพันธภาพเพื่อให้เกิดความไว้วางใจ และเกิดการยอมรับจากเพื่อน
สมาชิกภายในกลุ่ม ขั้นตอนที่ 2 การฉายภาพตนเอง ทำให้เด็กวัยรุ่นมีการเปรียบเทียบตนเองกับ
เพื่อนสมาชิก รู้สึกว่าถูกยอมรับจากเพื่อนสมาชิก เกิดการเข้าใจตนเอง ยอมรับตนเอง ขั้นตอนที่ 3
การฉายภาพครอบครัว ทำให้เด็กวัยรุ่นมีการเปรียบเทียบครอบครัวตนเองกับครอบครัวของ
เพื่อนสมาชิก โดยกระบวนการกลุ่มจะทำให้สมาชิกรู้สึกว่าคุณยอมรับจากเพื่อนสมาชิก ทำให้
เด็กวัยรุ่นรับรู้ความสัมพันธ์ของตนเองกับครอบครัว เกิดความเข้าใจ ยอมรับครอบครัวของตนเอง
ขั้นตอนที่ 4 การวาดฝัน ทำให้เด็กวัยรุ่นมองเห็นถึงจิตใต้สำนึกของตน ความรู้สึกที่อยู่ภายในจิตใจ
ใช้กระบวนการกลุ่มในการช่วยเหลือ สร้างการรับรู้ที่เป็นจริงต่อตนเอง ขั้นตอนที่ 5 การปลดปล่อย
สิ่งที่ไม่ดี ทำให้เด็กวัยรุ่นได้ปลดปล่อยระบายความรู้สึกที่ไม่ดีที่อยู่ภายในจิตใจออกมา จาก
ความรู้สึกที่ถูกตีตรา ความอับอายต่อสังคม ความรู้สึกว่าคุณเองเป็นของที่ชำรุดเสียหาย ไม่
เหมือนกับเด็กวัยรุ่นคนอื่นๆ และความรู้สึกผิดภายในจิต ขั้นตอนที่ 6 การวาดโน้ตสิ่งที่ปรารถนา
ทำให้เด็กวัยรุ่นมีการสร้างความหวัง โดยใช้กระบวนการกลุ่มในการสร้างกำลังใจ ได้รับการยอมรับ
และสนับสนุนจากกลุ่มเพื่อน รับรู้ในความสามารถที่ตนเองมีอยู่ สร้างความรู้สึกที่ดีต่อตนเอง
ขั้นตอนที่ 7 การเรียนรู้อย่างอิสระ เป็นการให้อิสระทางความคิด ได้รับการยอมรับและสนับสนุน
จากกลุ่มเพื่อน สร้างความรู้สึกภาคภูมิใจในความสามารถของตนเอง และขั้นสุดท้าย เป็นบทส่ง

ทำยในการยุติสัมพันธภาพ เด็กวัยรุ่นจะรู้สึกถึงสัมพันธภาพกับกลุ่มเพื่อน โดยใช้กระบวนการกลุ่ม
 ในให้กำลังใจ และรู้สึกได้รับการยอมรับจากกลุ่มเพื่อนและผู้วิจัย รู้สึกว่าตนเองมีคุณค่าในสังคม
 รอบข้างของตน ภายหลังการเข้าร่วมศิลปบำบัด เด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศ จะเกิดการยอมรับ
 ตนเอง ยอมรับครอบครัวของตนเอง เกิดการยอมรับตนเองตามความเป็นจริง ปลดปล่อยความรู้สึกที่
 ไม่ดี สร้างความรู้สึกที่ดีแทนที่ ทำให้สามารถควบคุมตนเองทำให้มองเห็นแนวทางแก้ปัญหาเมื่อ
 ต้องเผชิญกับความรู้สึกต่างๆ ส่งผลให้เด็กวัยรุ่นมีความรู้สึกภาคภูมิใจในความสามารถของตนเอง
 เกิดการยอมรับนับถือตนเอง รู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า และเกิดความรู้สึกได้รับการยอมรับจากกลุ่ม
 เพื่อน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะช่วยให้เด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศมีความรู้สึกมีคุณค่าใน
 ตนเองเพิ่มขึ้นได้

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษารูปแบบศิลปบำบัดต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของเด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิด
 ทางเพศครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดของความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของโรเซนเบิร์ก (Rosenberg,
 1965) ที่กล่าวว่าความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง เป็นการพิจารณาตัดสินคุณค่าของตนเอง ตาม
 ความรู้สึกและทัศนคติที่มีต่อตนเองของบุคคลในเรื่อง การประสบความสำเร็จ การประสบ
 ความล้มเหลว การปฏิเสธตนเอง การยอมรับตนเอง การพึ่งตนเอง รู้สึกว่าตนเองมีค่าในสังคม
 ตลอดจนการได้รับการยอมรับจากสังคมและครอบครัว (Rosenberg อ้างใน เสาวภา วิจิตวาที, 2534)
 ซึ่งตามแนวคิดความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองของโรเซนเบิร์ก (Rosenberg, 1965) เด็กวัยรุ่นที่ถูก
 ข่มขืนทางเพศ รู้สึกต่อตนเองว่าการถูกล่วงละเมิดทางเพศทำให้ตนเองเป็นสิ่งของหรือร่างกายที่
 ทรุด แตกต่างไปจากเด็กคนอื่น สิ่งเหล่านี้นำไปสู่ความอับอาย และรู้สึกว่าครอบครัวและสังคมไม่
 ยอมรับ และส่งผลให้เด็กวัยรุ่นรู้สึกมีคุณค่าในตนเองลดลง ศิลปบำบัดตามแนวคิดศิลปบำบัดของ
 บรูค (Brooke, 1995) เป็นกระบวนการช่วยเหลือ โดยสื่อสารผ่านการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ
 ขึ้นตอน ได้แก่ การแนะนำตนเอง (introduction/warm-up exercise) การฉายภาพตนเอง (self-
 portraits) การฉายภาพครอบครัว (family-portraits) การวาดฝัน (drawing dream) การปลดปล่อยสิ่ง
 ไม่ดี (letting the monsters out) การวาดในสิ่งที่ปรารถนา (drawing wishes) และการเรียนรู้
 อย่างอิสระ (free collage) และบทส่งท้าย (last session) เพื่อก่อเกิดความเข้าใจตนเอง เข้าใจ
 ครอบครัวของตนเอง เกิดการยอมรับตนเองตามความเป็นจริง ปลดปล่อยความรู้สึกที่ไม่ดี สร้าง
 ความรู้สึกที่ดีแทนที่ สร้างเสริมพลังอำนาจภายใน สามารถควบคุมตนเอง มองเห็นแนวทาง

แก้ปัญหาเมื่อต้องเผชิญกับความรูสึกต่างๆ มีความรู้สึกภาคภูมิใจในความสามารถของตนเอง ทำให้
 ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองเพิ่มขึ้น โดยผ่านขั้นตอนการบำบัดทั้งหมด

กระบวนการของศิลปบำบัด น่าจะช่วยทำให้เด็กวัยรุ่นที่ถูกล่วงละเมิดทางเพศเกิด
 ความไว้วางใจ ระบายความรู้สึกของตนเอง ทั้งความรู้สึกที่มีต่อตนเอง และความรู้สึกจาก
 การตอบสนองของครอบครัวและสังคมที่มีต่อตนเองผ่านทางผลงานศิลปะตามความเป็นจริง
 ปลดปล่อยความรู้สึกที่ไม่ดี สร้างความรู้สึกที่ดีแทนที่ มองเห็นแนวทางแก้ปัญหาเมื่อต้องเผชิญกับ
 ความรู้สึกต่างๆ มีความรู้สึกภาคภูมิใจในความสามารถของตนเอง ส่งผลให้เด็กวัยรุ่นเกิด
 การยอมรับนับถือตนเอง รู้สึกว่ามีคุณค่าในตนเองเพิ่มขึ้นได้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 Copyright© by Chiang Mai University
 All rights reserved